

УКРАЇНА ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ У «ЛИСТАХ ДО БРАТІВ-ХЛІБОРОБІВ» В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО

Ю. ТЕРЕЩЕНКО

Київський національний лінгвістичний університет

Анотація

У статті розглядаються найбільш оптимальні зразки організації державного і суспільного життя країн Заходу, які були узагальнені В.Липинським у його «Листах до братів-хліборобів». Їх зіставлення вченим з проявами стабільності, єдності та організованості в українському історичному процесі відкривало для українського громадянства практичні дороговкази творення власної національної держави після драматичних подій 1917–1921 рр.

Ключові слова: Україна, європейський світ, український монархізм, аристократія, лицарськість, класократія, демократія, охлократія, хліборобська верства.

Аннотация

В статье рассматриваются наиболее оптимальные образцы организации государственной и общественной жизни стран Запада, обобщенные В.Липинским в его «Письмах к братьям-хлеборобам». Их сопоставление с проявлениями стабильности, единства, организованности в украинском историческом процессе открывало для украинского общества практические пути создания собственной национальной государственности после драматических событий 1917–1921 гг.

Ключевые слова: Украина, европейский мир, украинский монархизм, аристократия, рыцарскость, классократия, демократия, охлократия, хлеборобский слой.

Summary

The article examines the most optimal samples of state and social life organization in the West, generalized by V.Lypynskiy in his work «Letters to brothers-grain growers». Their comparison with those of scientists' manifesting stability, unity and organization in the Ukrainian historical process opened practical ways for the Ukrainian society to form its own national state following the dramatic events of 1917–1921.

Key words: Ukraine, European world, Ukrainian monarchism, aristocracy, chivalry, classocracy, democracy, ochlocracy, grain growers stratum.

В.Липинський почав створювати свої «Листи до братів-хліборобів» у 1919 році – надзвичайно складний період історії України, коли ще тривала національно-визвольна боротьба, яка невдовзі завершилась гіркою поразкою. Українське суспільство в умовах більшовицького панування і в еміграції намагалося дати відповідь на виклики часу і накреслити шляхи, які б вивели Україну на шлях стабільного й органічного, конструктивного розвитку. У цих складних пошуках надзвичайно важливо було усвідомити співзвучність історичного розвитку України із західним світом, який упродовж багатьох століть витворив цивілізаційні основи, що є ефективним підґрунтям сучасного духовного і суспільного буття.

Обсервуючи європейський історичний процес і вицеляючи в ньому найбільш оптимальні зразки організації державного і суспільного життя, В.Липинський прикладає їх до української історії і знаходить чимало спільного. Завдяки цьому він зумів побачити в українських історичних реаліях не лише деструктивні суспільні явища, про які стільки було сказано в численних наукових і публіцистичних виданнях, а й переконливі прояви стабільного громадянства, єдності та організованості.

Їх зіставлення з визначальними фактами європейського політичного і духовного життя дало можливість вченому по-новому оцінити українське минуле, «визволившись з накинутаго

нам підчас нашого занепаду поняття про себе, як про якийсь до державного життя нездатний, вічно бунтуючий і вічно покривджений полународець», і усвідомити собі «весь розмах нашої історії, широкі державні, організаційні замисли предків наших»¹.

Всебічно і глибоко узагальнений В.Липинським український і європейський історичний досвід давав можливість критично оцінити концептуальні основи народницько-соціалістичного бачення історії України, яке досі домінувало в українській історіографії, ввести читача в лабораторію національного державотворчого процесу. На противагу твердженням про неспроможність українців до організованого державного життя вчений звертав увагу на глибоко вкорінені інстинкти їхньої внутрішньої організованості, поборювання анархії і безладу в суспільстві. Ці особливості національної вдачі виразно проявлялися в кожній історичній добі, а її носіями були групи людей, які становили основу державницького мислення і діяльності та висували свої методи і форми організації суспільства.

Саме до т.зв. хліборобського класу, носія української державно-національної традиції, який включав, на думку В.Липинського, і поміщицько-землевласницьку верству, і селянство, були адресовані його «Листи», що поборювали існуючу досі «демократичну» однобічність в оцінці українського історичного процесу.

У земельному хліборобському класі вчений побачив ту суспільну силу, яка могла стати опорою майбутньої гетьманської Української Держави, залучивши водночас до влади всі інші соціальні верстви. З цього середовища В.Липинський виніс критичне ставлення до демократизму, лібералізму та «поступу» і водночас пошану до традиції, християнської етики і моралі як основ життя і політичної діяльності. Обмежений законом монархізм, аристократизм і лицарськість, усвідомлення цінностей європейської середньовічної культури в цілому, носієм яких залишалися на початку ХХ століття нащадки давньої шляхетської і козацько-старшинської аристократії, були органічно близькими В.Липинському і стали складовою його ідеології. Ці світоглядні позиції зробили вченого унікальною постаттю в українській суспільній думці.

Як відомо, початок Середньовіччя в Європі, пов'язаний з падінням Західноримської імперії і одночасним зростанням потуги Візантії, ознаменувався входженням давньої української етнонаціональної спільноти в загальноєвропейський історичний процес. Останній характеризувався дедалі виразнішим поглибленням протилежностей між Заходом і Сходом. Тісний зв'язок українського середньовічного суспільства з Візантією та її духовно-культурним світом, тим не менш, не став перешкодою для західних цивілізаційних впливів і живого органічного зв'язку з центрами їх поширення.

Українська людина доби Середньовіччя і раннього Нового часу не дала себе втягнути у сферу гострого догматичного протиборства між православно-візантійським Сходом та католицьким Заходом і на довгий час залишалася відкритою для акцептації західноєвропейських духовних цінностей у процесі формування власної національної ідентичності. Європейський вектор історичного розвитку України, її інтеграція в духовне і суспільно-політичне життя західного світу було органічним і тривким процесом, який не вимагав радикальних втручань подібно до «революції», здійсненої Петром I у Росії з метою її «європеїзації». Тому цілком природною виглядала характеристика українців козацьким літописцем С.Величком: «Ми є народ європейський».

Порівняльна характеристика соціальних структур, витворених українським народом на всіх етапах історичного буття, починаючи від доби «варварських» ранньофеодальних держав в Європі і до доби Просвітництва включно, свідчить, що Україна у багатьох вимірах йшла одним шляхом з країнами Центральної і Західної Європи. Цей зв'язок з європейським світом, з яким Україна поділяла спільну культурну і суспільно-політичну спадщину протягом віків, не перервався і в тяжкі часи втрати козацької державності та перебування під гнітом Російської імперії. Ось чому розуміння історії України як важливого складника загальноєвропейського

історичного процесу формувало усвідомлення надзвичайної суспільної продуктивності її розмаїтих контактів з Європою і було одним із чинників для В.Липинського під час написання ним «Листів до братів-хліборобів».

У листі до В.Мудрого від 5 травня 1929 року В.Липинський доходить надзвичайно важливого висновку, який і сьогодні є актуальним і об'єктивним дороговказом для суспільно-політичної, духовної орієнтації Української держави. Він констатує, що «індивідуалізація України в цьому світі відбувається під впливом Заходу. Це значить: чим більше Україна асимілює західні елементи і західну культуру, тим більше вона стає чимось окремим від Москви»². Саме «європейськість» України, на думку вченого, суттєво відрізняла її від Москви, яка без застережень прийняла візантійський цезаропапізм і синтезувала його з татаро-монгольським зразком організації державної влади, що зрештою відмежувало Росію від цивілізаційних цінностей європейського світу. Причому, за Липинським, відмінність України від Москви базується не на відмінностях мови, етносів, а на витворених віками особливостях у методах організації правлячої верстви (еліти), характері взаємовідносин «верхів» і «низів» суспільства, держави і громадянства. Росія ніколи не була країною вільних громадян, усі класи її суспільства, зокрема аристократія, зазнавали жорсткої регламентації з боку деспотичної державної влади, яка не допускала громадянського суспільства.

У листі від 9 лютого 1927 р. до генерала П.І.Залеського, який під час Гетьманату П.Скоропадського був харківським старостою, В.Липинський переконливо характеризує сутність цивілізаційної відмінності Росії від європейського світу. На запитання свого респондента – чи потрібен Росії новий, «ідеальний» Петро Великий, який би відтворив нову і єдину Росію, В.Липинський категорично заперечив цю суспільну потребу. «...Режим управління Росією з одного центру, легковаження її територіальними і народними відмінностями – зробиць з нього такого ж точно Петра, яким був перший: духовного батька і предтечу більшовизму», – пише В.Липинський. «Новий» Петро Великий для відновлення єдиної Росії, на глибоке переконання вченого, мав би створити насамперед єдиний «общерусский» правлячий клас, який у свою чергу мав би саджати на палю «мазепинців», спалювати великоруських старовірів, різати бороди боярам, і змушувати танцювати попів на столах Преображенського полку».

Подібна муштра передбачала введення «таємного приказу», «оприччини», «Ш відділення» або «охранки» та інших інструментів державного терору, створених у Росії впродовж її історії. Отже, без терору, зауважує В.Липинський, «не може бути єдиної Росії, бо тільки насиллям можна збити у єдине те, що від природи не є єдиним». На цьому терорі і насильстві завжди будувався російський правлячий клас, який завжди передбачав у своєму складі «всіх холопів Російської Землі».

Саме холопський характер російської еліти, позбавленої «усякого рицарства і благородства», готової заради службової кар'єри «наплювати на всі свої “України”, на всі свої “старі обряди”, на всі свої земельні місцеві права і традиції», дали їй змогу стати «общеросійським єдинонеділимчеським правлячим класом». Цим рабським характером своєї еліти Росія суттєво відрізнялася від решти європейського цивілізованого світу. Холопство, зауважує В.Липинський, «є необхідною приналежністю, є логічно-неминучою передумовою всякого Петра Великого, всякого центродержавія, усякої єдності і єдиноподібності Росії»³.

Для В.Липинського «українство» (тобто національно-креативний компонент суспільства) за своєю соціальною природою є насамперед «рухом верхів». При цьому воно складається з «активних елементів, прибуваючих з заходу і активних елементів, що виділяються з народних мас та до перших прилучаються». Отже, українство є рухом аристократичним, оскільки трансформується в «хотіння» насамперед провідної верстви, а не народних мас. Ось чому найважливішим історичним завданням цього руху, умовою його перемоги є організація «українотворчих верхів» та їх «залізна єдність». На думку В.Липинського, Україну відрізняє

від Москви «не мова, не плем'я, не віра і не апетит селянина на земельку панську – одним словом не всі ознаки культурно-національні і не гасла соціальні – а інший, витворений устрій політичний, інший... метод організації правлячої верстви, інше взаємовідношення верхів і низів, держави і громадянства – тих що правлять до тих ким правлять»⁴.

Оскільки ці «українотворчі» активні елементи, творені ними суспільні інститути і характер відносин між ними приходили в Україну з Європи, а не з Азії, то «ціле українство, як рух державно-національний, єсть дитиною культури європейської, не азійської»⁵, стверджує В.Липинський.

У комплексі виписок і записів В.Липинського стосовно його творчих і видавничих задумів є чимало виявів його усвідомлення ролі і значення європейського фактора в історії України. Так, у зв'язку з актом ратифікації Берестейського договору він наголошує на історичній органічності цього факту і звертає увагу на «давні зносини германського світу з руським світом»⁶.

В.Липинський чітко вирізняє в українській історії конструктивні державотворчі компоненти і деструктивні, спрямовані на руйнацію перших й культивування в суспільстві хаосу й анархії. Останні часто в українській історії обумовлювали її драматичні повороти і були найбільшим нещастям і трагедією. «Давніше, побіч Січових Рицарів Хреста Святого, гасали в українстві XVII–XVIII ст. юрби дейнецтва, – зазначає В.Липинський. – Вони рицарство козацьке вкінці знищили, і “без доброго християнського сумління, – як каже про них Величко – без оружя до війни приличного, з серцями до убийства тільки і грабіжу готовими”, з українства – засуджене на знищення – гніздо підлости зробили»⁷.

Для В.Липинського, його способу національно-політичного думання є характерною україноцентричність. Уже з перших сторінок «Листів до братів-хліборобів» він рішуче засуджує наміри «українського панства» спертися на Москву або Варшаву у боротьбі проти «українського хаосу» чи занархізованого «українського варвара». Подібне опертя може, на його переконання, лише на якийсь час «загнуздати» цю стихію, але не перетворить його ніколи «в громадянина, в члена організованої нації, в розумну і честну істоту». Тільки боротьба «за свою Державу Українську» може відродити традиційну українську еліту, вона дасть їй «ідею й організацію, що творять основу всякого панування, всякої політичної сили, всякої влади»⁸.

Подібне застереження В.Липинського було адресоване також українській інтелігенції, яка в ході визвольних змагань засвідчила безперспективність зовнішньополітичних орієнтацій УНР у здобутті та розбудові національної державності.

Важливим аспектом суспільно-політичної діяльності В.Липинського було намагання утвердити в сучасному йому українському русі саме європейські засади громадської організованості і колективної думки. Вчений вбачав їх насамперед у спроможності «витворення власної організованої аристократії» і формуванні «у кандидатів до неї аристократичного духа, який єсть перш за все *духом сили і любові*». Нездатність до цього новітнього українського руху було, за його висловом, «прокляття України»⁹.

В.Липинський вважав, що «сполучення найвище, яким єсть держава, складається зі сполучень низчих, тісніших». І чим міцніші ці останні, тобто – родина, стан і клас – тим міцніше тримається побудована на цих фундаментах держава. Втративши свою державу, життєздатна нація «зберігає себе в родині, стані, класі». В них зберігається після падіння держави дух нації, її державна ідея. Вчений вважав, що остання збереглася в українському хліборобському класі, який включає обидва стани цього класу: хліборобів – шляхтичів та дворян і хліборобів – селян¹⁰.

Заперечуючи закиди у ренегатстві, В.Липинський послідовно і неухильно демонстрував вірність своєму шляхетському класу-стану. Для нього «шляхтичами польськими (не в етнічному сенсі, а соціально-державному – Ю.Т.) були: Конашевич-Сагайдачний, Богдан Хмельницький,

Станіслав Кричевський, Іван Богун, Юрій Немирич, Богдан Стеткевич, Іван Виговський, Мазепа-Колединський, Орлик, Кальнишевський. З культури шляхти польської виросла вся лівобічна гетьманська старшина, а багато з неї було і польських шляхтичів по походженню»¹¹.

Саме цей орієнтований на європейську культуру соціум, тісно пов'язавши свою долю з Україною, намагався розірвати колоніальну залежність від Варшави, почав «творити Державу Українську». В.Липинський вбачає аналогію в історичній поведінці аристократичних верхів Західної Європи, які в силу низки обставин виявилися речниками постанови тих чи інших державних утворень на різних поворотах історії. Такими були «англійські виходці, що одділились од Англії і сотворили всі разом для добра своїх дітей і своєї Батьківщини, свою окрему американську націю і державу». Таким було «германське войовниче плем'я, що од Германців одділившись, французьку державу сотворило, або племя нормандське, що одділившись од Франції, сотворило Англію»¹². Звертаючись до європейського історичного досвіду, В.Липинський констатує – «не існує ні одної європейської нації без спільної ідеї національної незалежності і без спільної боротьби за цю незалежність»¹³.

В.Липинський неодноразово зауважував, що без ідейного національного пафосу, без любові до своєї нації у всіх її класах і групах, без утвердження в них ідеї повного національного визволення й незалежності не може бути повнокровного відродження нації. Саме внаслідок наявності цих моральних факторів відбувалося відродження європейських народів. Драматизм історичної долі українців у новітню добу полягав у тому, що вони не зуміли досягнути міжкласового компромісу в ім'я ідеї держави й нації й жертвності кожного класу заради неї. Натомість в українському середовищі сформувався «патріотизм меркантильний», який пов'язував гасла національного визволення, наприклад зі сподіваннями селянина отримати земельну прирізку. «Досі принаймні не було відомо, щоб якась нація відроджувалась під гаслом прирізки землі, – зауважує В.Липинський. – Ірландці, наприклад, у яких питання аграрне в тисячу разів гостріше нашого, та й то об'єднуються всі не коло гасла “бий лордів і хапай землю”, а під державно-національним гаслом “Home Rul'у”. А у нас за Україну давали десятини»¹⁴.

Для В.Липинського європейський політичний досвід був багато в чому практичним дороговказом творення власної держави після драматичних подій 1917–1921 рр. і падіння УНР. Причини останнього він вбачає у тому, що українська демократія не могла і власне не хотіла спертися на ту частину української аристократичної верстви, яка була носієм державницької традиції і виявляла готовність стати дієвим чинником будівництва власної держави. В.Липинський наголошує, що всі республіки в Європі, які поставали в результаті революцій проти аристократичного монархічного ладу, могли продовжити своє існування, якщо при допомозі «так чи інакше, в інших соціальних формах відродженої, не здегенерованої частини старої аристократії» – зуміли «захопити в свої руки старий адміністративний апарат і більшу частину армії»¹⁵. Він наголошує, що у сучасній йому Франції залишився «старий монархічний адміністративний апарат». Така ж сама доля спіткала дореволюційний державний апарат Німеччини й Австро-Угорщини, який значною мірою був використаний в новоутворених республіканських режимах, що постали на руїнах обох імперій.

Врахування цього європейського досвіду є життєво необхідним для української демократії. Для того щоб збудувати державу, нація мусила виділити зі свого середовища найдібніших і найкращих організаторів. «Тільки на місцях: по селах і волостях, тільки в продукуючих класах: в селянстві, в робітництві, в культурнім працюючій поміщицтві, в технічно творчій міщанстві – виробляється й найдуться організатори держави, – писав В.Липинський. – Забезпечити цю природню й єдине раціональну людську селекцію якнайширшою децентралізацією й якнайбільшим збереженням чистоти класового принципу – ось велике завдання будучої Української Держави»¹⁶. Вчений констатує, що ні одного, ні другого не могла зробити УНР.

Але навіть за відсутності держави, зауважує В.Липинський, «села українські, хоч з великою бідною, досі ще живуть, орють, сіють і якимось самі управляються. Народ навіть в тій страшній руїні поволі виділяє із себе найкращих організаторів – нову українську аристократію. І вона повстає там, де від початку світа кожна дійсна аристократія повставала: при праці й при війні, при обсіві ланів і при обороні села від бандитів і реквізицій»¹⁷. Ця «нова українська аристократія» постає й сьогодні в процесі війни України з Росією, культивуючи послідовні національно-державні цінності в суспільстві, що не поділяються існуючою владою.

Подібні тенденції соціального розвитку українського села давали В.Липинському підстави побачити перспективу для української монархічної системи, чільник якої «стоїть понад усіма класами і понад усіма селами, в якого особі принцип єдності Нації й Землі зберігається, може без ніякої шкоди ні для Землі ні для Нації якнайширшу автономію й кожному класові й кожному селу дати»¹⁸.

Натомість, звертає увагу вчений, мусили фактично знищити місцеве самоврядування демократична Франція, дедалі більше централізувалися пореволюційні Німеччина, Чехія, Польща і т.д. Ставало очевидним, що тільки влада єдиного центрального парламенту була прийнятною для фінансової буржуазії, яка перетворювала його на механізм свого політичного панування.

Подібний метод об'єднання нації у баченні В.Липинського був неприйнятним, оскільки його безперспективність підтвердила українська політична практика 1917–1921 рр. Для вченого універсальні державні утворення цього часу представляли собою «бюрократичне, зцентралізоване кулачно-отаманське самодержав'є з правлінням парусот, чи парудесятків невідповідальних ні перед ким демагогів»¹⁹.

Усі великі європейські нації, констатує він, були об'єднані монархіями. Чи можна без монархії помислити собі об'єднання Німеччини, Франції, Італії, або відродження таких країн, як Болгарія, Румунія, Норвегія, і «чому ми маємо бути винятком?»²⁰ – риторично запитує В.Липинський. І, звичайно, відповідь він знаходить у розмаїтому європейському історичному досвіді. В.Липинському імпонує «така сама як і ми» селянська Норвегія, що відділившись від Швеції, «завела у себе по дуже короткім республіканським існуванню монархічний лад»²¹. Лише власний національний монархізм забезпечував Норвегії захист від повороту назад до монархічної Швеції. Крім численних причин, що спонукали як Україну, так і Норвегію звертатися до монархічної ідеї, спільним для обох країн було намагання «воскресити власну стару національну традицію»²².

В.Липинський фіксує чимало явищ української історії, які були суголосні європейським суспільним процесам. Ця акцептація була необхідна йому з метою визначення національних методів, які б допомогли реалізувати «однакове стихійне державно-національне хотіння», властиве всім українцям – українським комуністам, соціалістам, демократам і гетьманцям-монархістам. Оце «хотіння» реалізовувалось тільки через ту чи іншу громадсько-національну інституцію. Її внутрішня сила і здатність привести своїх adeptів до кінцевої мети залежить від більш високої внутрішньої моралі, від більш оптимальних (раціональних, моральних) методів організації.

Саме з точки зору цього конкретно-історичного українського завдання В.Липинський намагається знайти на нього відповідь, звертаючись до європейського історичного досвіду. Він зазначає, зокрема, що часи творення держав і націй ніколи не супроводжуються розвитком соціальної літератури і соціальних теоретичних утопій²³. Вони з'являються, як правило, в часи занепаду і руїни старих форм людської організації, створених попередніми поколіннями. Саме в часи їх упадку і розкладу активізуються спроби «раціоналізації», відновлення самої віри, чи суспільного ідеалу, намагання його відкоригувати – зробити більш «прогресивним». Між тим, європейський досвід свідчив, що успіх того чи іншого ідеалу або віри вимагав поліпшення

не самого його змісту, а вдосконалення методів організації і проведення його в життя. В.Липинський з огляду на це зауважує, що розвиток раціоналізму в лоні католицької церкви відбувався паралельно з таким моральним падінням і внутрішнім розвалом її організації, що викликав появу Реформації. Остання була рухом протесту проти раціоналізації католицизму, рухом містиків і фанатиків первісного християнства. «Згодом, – зауважує В.Липинський, – вичерпавши своє стихійне хотіння, витворила організацію з далеко більшою перевагою раціоналізму ніж у відродженій пізніше католицької Церкви»²⁴.

В.Липинський вважає, що в Україні у XVIII ст. також відбулася раціоналізація української ідеї, «створеної хотінням наших предків за часів Богдана Хмельницького». Ця раціоналізація набрала зрештою «наукових» форм у вигляді теорії «возсоединения Руси» або «триєдиної Польщі» і супроводжувалася фізичним винищенням носіїв гетьманської ідеї – гетьманської старшини та української шляхти. Водночас вона призвела до «політичної дегенерації» і національного упадку цієї верстви і викликала «українську демократичну “реформацію”, яка “тільки в народі” стала бачити спасіння української національної справи»²⁵. В.Липинський констатує, що наша «демократична національна реформація – народившись з опозиції шляхетських і козацьких синів до своїх, загубивших первісну стару національну віру, батьків та перейшовши через літературне романтичне народолюбство, – вичерпала врешті своє стихійне хотіння в творенні різних поступових, радикальних, демократичних есдецьких, есерівських, комуністичних і т.п. програм»²⁶. Але й ці раціоналістичні, логічні і наукові теорії, зауважує вчений, не змогли повести за собою «народ», для якого вони призначались, а їх сповідування українською здекласованою інтелігенцією, якою вони фабрикувались, обумовили дезорганізацію і повний моральний занепад цієї верстви.

Тому оптимальний суспільний вихід В.Липинський вбачає в «регенерації старої віри, в напрямі відродження живих і захоплюючих старих ідеологічних образів новими методами, відповідаючими зміненим зовнішнім умовам існування даної групи». Тільки в цьому напрямі може вестися «творча робота слова в моменти зневіри і упадку свідомої волі»²⁷. Переконати супротивника можна тільки ділом, а не словом, тільки силою, а не теорією – такою була постава В.Липинського у визначенні засобів національного самоствердження українців, їх визволення від національного гноблення і, зрештою, побудови власної самостійної держави. Для вченого найкращою організацією, яку знала історія людства, була католицька церква. Вона дала переконливий приклад рівноваги між стихійним хотінням і свідомим себе раціоналізмом, коли залишалися непорушними догми віри, які супроводжувалися спрямуванням у раціональніші й розумніші форми церковної організації²⁸.

В.Липинський зауважує, що католицька церква рятувалася від розкладу і упадку не раціоналістичним захистом від іновірців, не вченими диспутами, а самовідданою діяльністю чернечих орденів, які відроджували чернечу мораль, утверджували організований релігійний фанатизм раннього християнства в нових умовах. Ця діяльність супроводжувалася заборонаю віруючим дискутувати і піддавати раціональній критиці незмінні догмати віри і захопленням до практикування в рамках раціональної і розумної церковної організації. Подібні процеси пережила українська православна церква у XVI–XVII ст. Її духовне піднесення було зумовлено не полемікою з католиками (остання не була його наслідком), а відродженням аскетичного православного чернецтва, жертвовною боротьбою за віру православних братств. В.Липинський стверджує, що «непорушність догм віри» у поєднанні з «єдино творчим і реальним ділом» забезпечить успіх українського руху. Ось чому, екстраполюючи ідею українського монархічного гетьманства, за яку боролися Б.Хмельницький і його спадкоємці, на пореволюційну українську дійсність, вчений вбачає в ній адекватну внутрішню силу, здатну витворити «нові раціональні форми нашої організації, які-б знов об'єднали нас, які-б морально скріпили нас і які-б дали нам ту саму внутрішню силу, що давала перемоги нашим предкам»²⁹.

Надзвичайної суспільної ваги для українського руху набув європейський досвід творення державно-національних традицій. В.Липинський звертав увагу, що їх утвердження, здійснюване провідною верствою, ніколи не обмежувалося одним поколінням. Причому ця верства супроводжує свою діяльність глибокою і живою вірою у правдивість, законність і необхідність своїх «хотінь» і вчинків. Суспільний рух посилюється в міру того, як його учасники починають вірити, що їхня діяльність є проявом «об'єктивної, законної і необхідної правди». Ця віра є містичною, і на цій її властивості побудовані всі інші прикмети віри, що змінюють рух. З цього містицизму віри випливає її витривалість, непохитність, завзяття, без яких провідна верства не може здійснити свої хотіння.

В.Липинський констатує, що створення Франції тривало кілька століть, два століття тривало звільнення Іспанії від маврів. Об'єднання Італії, шляхи до якого намагався пізнати Макіавеллі, здійснилося через понад триста років після його смерті. Цього містицизму віри вимагає будь-яка політична акція, яка потребує для своєї реалізації здатності до надзвичайного напруження і жертвовності від її провідників та організаторів. «Патріотизм, на якому будуються держави і нації, – зауважує В.Липинський, – це віра, це спокій душі, а не бізнес з нацією на “добрі проценти”, і не акторство з нацією на оплески і дарунки юрби. Політичними творцями можуть бути тільки ці, що жертвують собою за те правдиве, добре, законне, необхідне, в яке вони всею душею вірять... Тільки з вірою можна перемогти змучення од жертв і з віри можна черпати енергію на нові жертви»³⁰.

Цей «містицизм віри», яким супроводжувалося становлення європейських націй і формування в них державності, не міг оминати й український історичний процес, однак однією з найбільш драматичних його сторін була внутрішня слабкість провідної верстви.

В.Липинський доходить висновку, що в кожному суспільстві на різних етапах історичного розвитку завжди існує певна активна меншість, яка завдяки своїй матеріальній та моральній силі і впливу в суспільстві висувається на чоло пасивної більшості, що творить національно несвідомий, хоча і відмінний від інших колектив. Саме ця активна меншість, якій притаманна стихійна схильність до влади, здатність до проводу та організації пасивної більшості, стоїть у певний історичний момент на чолі організаційних (політичних, культурних, економічних) установ даної нації. Для її утвердження в ній має відродитися сильний і войовничий аристократичний клас, органічно об'єднаний «своїм стихійним ірраціональним хотінням» політичного визволення. Його вибухова сила та енергія має стати запорукою мобілізації місцевих пасивних мас на боротьбу з метрополією і приборкання розкладових зусиль власної демократії. Таким класом була козаччина за доби Хмельниччини, яка після залишення політичної арени давньою українською аристократією виявила себе як «найвищий і найсильніший місцевий клас»³¹. Цій активній меншості належить влада в державі і саме цих «найкращих людей в нації», найкращих тому, що в конкретний історичний відтинок часу вони є «організаторами, правителями і керманічами нації»³², Липинський називає національною аристократією.

Українська еліта була в центрі політичної діяльності В.Липинського, до неї була також прикута увага його дослідницької наукової праці. Цілком зрозуміло, що їй було присвячено чимало сторінок його «Листів». Водночас учений планував підготувати спеціальну працю, присвячену цій проблемі. У своїх «Денниках» він занотував 5 і 6 вересня 1924 року: «Розмова з Данилом Павловичем (гетьманічем – Ю.Т.) на тему “Історії Українського Дворянства” – або історії української правлячої верстви»³³.

Вивчення різних форм взаємовідносин активних і пасивних елементів нації, визначення методів організації її провідної верстви (аристократії) дали можливість В.Липинському дійти висновку, що вони в своїх головних рисах постійно повторюються і є незмінними у різних націй і в різні періоди їх історичного існування. Ці методи він називає класократією, демократією і охлократією.

«Яку б ще іншу європейську націю (окрім української – *Ю.Т.*) ми не взяли, скрізь в її окремих індивідуальних формах знайдемо в даній історичній добі один із цих самих трьох основних типів взаємовідношення між активними і пасивними елементами...»³⁴ – зауважує вчений.

Охлократія – це метод організації аристократії такої нації, яка в силу свого примітивного матеріального і расового розвитку або під впливом попереднього матеріального і расового розкладу не утворила міцно спаяних, за способом своєї матеріальної продукції і за своєю расовою спорідненістю, класів. Така нація поділяється на політично безформену, економічно і расово недиференційовану юрбу (охлос, звідси – охлократія) і тих, хто править цією юрбою завдяки своїй озброєній і міцно спаяній внутрішній організації.

Формується ця правляча охлократична верства або з середовища кочовиків, які прийшли ззовні, або з місцевих здекласованих і матеріально непродукуючих елементів, расово й економічно неоднорідних.

Класократія – це метод організації аристократії такої нації, яка в процесі свого матеріального і расового розвитку вже поділилась на органічні класи, що володіють персонально і безпосередньо своїми засобами продукції і міцно спаяні однакою способом матеріальної праці та однаковою психікою, що випливає як з однакового способу праці, так і з їх внутрішньої расової спорідненості і зі спільної традиції.

Демократія – означає метод організації аристократії такої нації, яка під впливом неорганічного та хаотичного матеріального розвитку і під впливом своєї або чужої колоніальної експансії, класово і расово настільки вже перемішалась, що природні угруповання працюючих людей, якими є фізично, духовно і матеріально споріднені класи, вже в ній розпались. На суспільній вершині опинився расово неусталений і психічно невірноважений тип мішанця-метиса і замість поділу на органічно спаяні класи, з'явився хаотичний конгломерат демократично «рівних» індивідуумів – одиниць, чужих одна одній навзаєм, ненависних одна одній і зв'язаних в одне національне ціле тими залишками національної і державної організації, яка була створена під час панування колишньої класократичної або охлократичної аристократії, розкладеною демократією³⁵.

В.Липинський наголошує, що такий поділ спирається на взаємовідносини активних і пасивних елементів нації – тих, що правлять, і тих, ким правлять. Він характеризується «певними сталими формами матеріального життя і расових прикмет, що скрізь і завжди йдуть в парі з даним методом організації аристократії і з даною восприймчивістю на цей метод з боку пасивних мас»³⁶. Тобто ці типи організації аристократії виникають у різні епохи, на різних рівнях економічного розвитку і є понадчасові. При цьому поняття класу у В.Липинського суттєво відрізняється від його традиційного розуміння. У нього клас – це об'єднання всіх для виконання певної суспільної функції, незалежно від масштабів власності чи суспільно-ієрархічної позиції. Так, до хліборобського класу належать великі і середні землевласники, селяни і селянська біднота. Так само до «промислового класу» належать як власники підприємств, так і робітники, технічний персонал тощо. Між різними соціальними категоріями в середині класу можливі конфлікти, проте фактори, які їх об'єднують, є значно сильнішими.

Класократичний спосіб організації суспільства викликає найбільші симпатії В.Липинського. Його типовим прикладом в умовах цивілізаційних процесів Нового і Новітнього часів учений вважав Англію. У класократичній системі відносин є наявною рівновага між владою держави і свободою громадян та асоціацій. Громадянство володіє свободою економічної, політичної і культурної діяльності, яка, проте, регламентується авторитетною в суспільстві і стабільною державною владою. Класократичному суспільству притаманна класова диференціація та автономія органів класового самоуправління. Вищі прошарки всіх класів складають у своїй сукупності провідну верству нації.

В.Липинський зауважує, що термін «аристократія» поширився у різних визначеннях ще філософами античного світу, однак свого останнього змісту набув під час класократично-монархічного періоду існування європейських націй і вживався для означення аристократії родової, нобілітованої монархом, яка була консервативною за своїм суспільним змістом. З часом аристократії протиставлялася демократія, яка прагнула влади в ім'я «демосу» (народу), поступу і т.п.

Водночас родова традиційна аристократія Європи за часів існування охлократичного абсолютизму, у Франції наприклад, зазнавала тиску з боку нових охлократичних, але нобілітованих владою верств. Між обома соціумами існували досить серйозні суперечності, які відбилися у певних дефініціях обох верств – дворянство меча, належне старій феодальній аристократії, і дворянство плаща, належне новій охлократично чиновній аристократії. Саме класократична родова аристократія була знищена Французькою революцією, а термін «аристократія» застосовувався демократією переважно до охлократичної нової нобілітованої верстви, яка, власне, ніколи не була аристократією в старому, класократичному розумінні цього терміна. Так само не було аристократією і охлократичне російське чиновне дворянство, сформоване в часи існування імперії, покликане на службу російським самодержавством.

Виникало питання, до кого прикладати термін аристократія в часи написання В.Липинським своєї праці, якщо скрізь в Європі, за винятком Англії, консервативна родова аристократія як цілісний соціум фактично була усунена демократією з суспільного життя. В.Липинський зауважує, що ці аристократичні верстви не перестали існувати, вони були, але втратили реальні ознаки всякої аристократії: силу і владу. За певних умов вони знову можуть, придбавши силу і владу, відновити свою аристократичну сутність. Причому навіть там, де таких верств досі не було, можуть скластися умови, за яких будуть створені аналогічні верстви. З таких фактів поставання відповідних суспільних формацій, при поверненні аналогічних умов громадського життя, складається, на думку В.Липинського, вся історія людства. Вчений застосовує термін аристократія для визначення фактично правлячої в даний момент і в даній нації верстви.

Ця візія В.Липинського набувала важливого практичного значення в умовах глибокого кризового стану політики та ідеології української демократії, яка завела українське державотворення у глухий кут і потребувала витворення нової та ефективної, міцно організованої еліти на нових засадах. «Ми хочемо аристократії, але здорової, міцної, до творчості здатної, а не штучного консервування аристократії здегенерованої і безсилої, – писав учений. – Ми думаємо, що таку нову аристократію витворить в своїх класових організаціях кожний український клас на підставі власної класової традиції і власної класової селекції. Найкращі між хліборобами, найкращі між військовими, найкращі між робітниками, найкращі між інтелігентами, найкращі між промисловцями і т.д. – ось нова українська аристократія»³⁷.

Отже, Липинський розглядає аристократію як соціум, який діє постійно, незалежно від тої чи іншої суспільної формації та історико-часового простору.

Подібне трактування В.Липинським цього поняття виявилось незрозумілим і неприйнятним для багатьох представників ліберально-соціалістичного напрямку українського суспільствознавства. Так Д.Антонович у листі до В.Липинського від 22 липня 1923 року, зокрема, зауважував, що ніяк не може прийняти «Вашого (В.Липинського – Ю.Т.) опріділення аристократії, бо для мене аристократія та ще з традиціями не може бути новотвором не тільки сьогоднішнього чи завтрашнього дня, але і минулого чи позаминулого століття». Д.Антонович вважав, що аристократія могла творитися лише в рамках феодалізму, наявність якого він не бачив в українському історичному процесі. На його думку, «аристократія мусить творитися тільки разом з феодалізмом і із воїнів, а не грекочіїв, і із чужоземного елемента, що іншої крові, білої кості, прийшов, щоб панувати і для свого панування зі зброєю в руках мусить тримати державний лад, і бути готовим боронити від посягання на цей лад від ворога зовнішнього і внутрішнього. Тільки із цього може вирости рицарська традиція, а не із чого іншого»³⁸.

Д.Антонович не побачив, як він зауважив, «чужоземного аристократичного класу (і призвання варягів ніколи не було, а його придумали літописці, щоб підвести ґрунт під аристократичність князівського роду)» в процесі формування старокиївської держави – Русі. Цілком очевидно, що він стояв на позиції автохтонності походження цього терміна, що її висував М.Грушевський, і не пов'язував виникнення Русі із зовнішнім фактором. На відміну від В.Липинського, зв'язуючи аристократизм лише з феодальною добою, Д.Антонович не бачив для нього соціальної перспективи. «Те, що родиться і може родитися завтра і що Ви хочете називати аристократизмом, це ж, вибачте “грядущий хам”, елемент деструктивний, а не конструктивний аристократизм»³⁹, – підсумовував Д.Антонович.

У листі-відповіді В.Липинський наголошує, що і він, і його респондент належать «фактично до сучасної української аристократії, тобто до активної і провідної верстви в сучасній українській нації»⁴⁰. Різниця між ними полягала у «методі організації і діяльності». Липинський підкреслює, що Д.Антонович послуговується методом демократичним, для якого витоки верховної влади, суверенітету лежать в народі, де, власне, він і шукає «для себе “нобілітації”», оправдання і авторитету для своєї праці», не звертаючи уваги на опінію про нього таких же, як і він, аристократів⁴¹.

Для самого ж В.Липинського є прийнятний «метод класократичний, який суверенітет – владу верховну – бачить в горі – традиційній (в данім випадку: гетьманській) владі і який “нобілітації” для себе, оправдання і авторитету для своєї праці шукає перш за все серед рівних собі, в своєму класі»⁴². Для В.Липинського «виправданням» його позиції був насамперед класократичний метод організації верстви, до якої він належав. «Тому так турбує мене метод організації цієї моєї верстви, тому я хочу монархічної для неї традиції і організації, бо бачу, що без цього вона згине, а як вона згине – то згину і я, і мої ідеї і з ними моя нація, – писав В.Липинський. – Бо для мене нація – це перш за все провідна верства. Коли вона сама внутрі себе добре зорганізована і щось варта, то існує нація; коли ж ця провідна верства дезорганізована, коли вона вірить не в саму себе, а в народ, то тоді нації не буває, як це зрештою вчить найкраще приклад України»⁴³.

Якщо організаційними засадами суспільства стає метод класократичний «то виробиться дуже скоро і у парвеню дух лицарський». При цьому у В.Липинського не було жодних ілюзій щодо т.зв. «родової аристократії». Її «рицарські» риси не були, на його думку, незмінними і швидко втрачалися в умовах домінування демократії і послуговування її методами організації діяльності. «Але коли прийнять метод партії з авторитетом знизу: у виборців, – зазначає В.Липинський, – то навіть уроджені лицарі (як це бачимо на прикладі корінної шляхти польської) стають, як пишете, “Хамами”, Руїнниками, елементом деструктивним, бо всі вони руйнують власну державу, власну організацію, роблячи на плечах суверенного народу свою власну користь, як це бачимо в сучасній Польщі»⁴⁴. До цього можна долучити і відповідну оцінку сучасної ситуації в Україні, де владні партії частенько покликаються на підтримку більшості «народу», «електорату» тощо.

Зауважимо, що В.Липинський в англійському дворянстві бачив поєднання і лицарськості, і матеріально-продукційної діяльності як у добу Середньовіччя, коли утверджувалась класократична Англія, так і на етапі творення нового дворянства – джентрі, для якого поєднання цих двох засад було його специфічною рисою. Такі ж самі ознаки були властиві й українському городовому козацтву, яке у XVI–XVII ст. також формувалось як провідна верства українського суспільства.

Прагнучи до утвердження для свого класу-стану приватного землеволодіння, козацтво водночас формувало в собі риси лицарськості як провідної верстви суспільства. Ці риси прищеплювалися козацтву в процесі його постійних і різноманітних контактів з «кресовими» українськими магнатами Вишневецькими, Збараськими, Острозькими, Ружинськими,

Дашковичами та ін., які мали власні військові формування і залучали до них козацтво. Водночас у козацькому середовищі було чимало представників шляхти, які передавали цьому соціуму аристократичні особливості свого світогляду, побуту, звичаїв.

Уявлення про козацтво як лицарський стан мало місце як серед представників тогочасного українського суспільства, так і багатьох чужинців. Серед останніх можна назвати численних польських військових і державних діячів, короля Сигізмунда III, посланця австрійського імператора на Січ Еріха Лясоту та ін. Надзвичайно влучною є соціальна характеристика козацтва, зроблена Б.Хмельницьким, яку використав В.Липинський. У листі до ельблонзького каштеляна Вейгера у листопаді 1648 р. гетьман пише, що «хоч не всі ми коронні сини (тобто шляхта – *Ю.Т.*), але тому, що всі з предків наших воїни, тому (вважаємо) себе рівними Рицарству і В.М. Панам»⁴⁵. Отже, можемо констатувати, що належачи до однієї й тієї самої соціальної верстви, В.Липинський і Д.Антонович уособлювали відповідно класократичний і демократичний спосіб її організації і принципів діяльності.

В.Липинський був далекий від «каяття» перед селянською верствою, яке захопило частину полонізованої української шляхти на початку 60-х років (В.Антонович і «хлопомани») і мало своїм наслідком сформування недержавницького світогляду в українстві. У поєднанні з федералістсько-соціалістичним баченням М.Драгоманова перспектив українського руху визначився його характер і зміст на довгі роки. Протидіяти цій руйнівній тенденції було одним з найважливіших завдань творчості В.Липинського і, зокрема, його «Листів до братів-хліборобів». Подолання бездержавності в середовищі учасників українського руху спиралося у Липинського на усвідомлення величезної ролі ірраціонального, ідеалістичного фактора у націєтворенні. Звичайно, вчений не заперечував матеріалізму в своїй суспільній і науковій діяльності, однак він доходить висновку, що народ не може «усвідомлюватись» виключно раціоналістичними методами сучасної демократії⁴⁶. Якщо в будь-якій етнічній спільноті відсутня бодай у навіть найпримітивнішому стані містична ідея нації, то довести національну окремішність цієї спільноти раціоналістичними методами, усвідомити її як самостійний національний організм неможливо.

«Завдяки нашій демократичній минувщині», констатує В.Липинський, містичне почуття національної індивідуальності збереглося в українській етнічній спільноті «тільки в неясному примітивному стані», т.зв. «стихійної свідомості». Але саме тому, зауважує він, «що ми маємо ще трохи оцієї недонищеної нашої історією “стихійної свідомості”, ми можемо стати модерною європейською нацією». Для цього необхідно «цю нашу містичну, примітивну, неусвідомлену ще масами стихійну волю до буття нацією – поставити в такі зовнішні умови розвитку, щоб вона стала свідомою ідеєю, ідеєю зрозумілою і дорогою для наших мас так само, як розуміють і кохають свою національну ідею інші великі розвинені європейські нації»⁴⁷.

В історії розвитку всіх великих європейських націй, зауважує В.Липинський, є одна спільна риса, пов'язана з тим, що вони пройшли через фазу персоніфікації властивого їм містичного ірраціонального почуття нації, сформованого монархічним державним ладом. Монархії дали несвідомим народним масам в Європі настільки глибоке національне самоусвідомлення, що його не змогли знищити «ані демократичні, торгуючі патріотизмом парламенти, ані оточені насмішкливою байдужістю виборні національні президенти». Невипадково В.Липинський посилається на теоретика французького синдикалізму Ж.Сореля, який констатував: «Демократія в усіх краях намагається зруйнувати сили, які ще хоч трохи піддержують в життю національні традиції»⁴⁸.

Учений зазначає, що українці досі не розвинулись у націю саме тому, що під час Руїни зліквідували свою козацьку монархію, яку в останні роки свого життя закладав у вигляді спадкового гетьманства Б.Хмельницький. Однак ірраціонально-містичне сприйняття цієї ідеї не вмерло, а продовжувало своє життя в т.зв. хліборобському середовищі і знайшло свій новий

вияв у квітні 1918 року на з'їзді представників української землевласницької верстви, які відновили українське Гетьманство. В.Липинський констатує – українські демократи не хотіли помічати загального прагнення українського суспільства персоніфікувати свої національно-визвольні змагання, пов'язуючи їх з іменем того чи іншого діяча. Більше пов'язані з національною традицією землевласницькі верстви вдавалися до ідеї спадкового Гетьманства, менше свідомі «народні маси» персоніфікували Україну особою того чи іншого «отамана». Ці пошуки свідчили про прагнення усієї нації знайти реальну зовнішню форму свого існування, яка була б виявленням стихійної містичної національної душі і відповідала ступеню її розвитку, ґрунтуючись водночас на національній історичній традиції.

Такою формою виявилася персоніфікація національної ідеї особою єдиного голови держави – гетьмана, який символізував собою «повагу, силу, єдність і неподільність цілої Української Нації»⁴⁹. Українська національна свідомість, яка знайшла свій вияв у хліборобському зібранні 1918 року, «в своїй містичній ірраціональній суті не гірша і не інша від національної свідомості всякої іншої великої європейської нації, – пише В.Липинський, – у нас в питанні національного державного ладу, знайшла як раз такий вираз, усвідомила себе в такій формі, яка степені її розвитку відповідає»⁵⁰.

Цей несподіваний вибух національно-державницької свідомості, який охопив великі, середні і малі землевласницькі верстви, аж ніяк не можна було пояснити впливом раціоналістичної освітньо-просвітницької діяльності, матеріалістичною пропагандою політичних партій або літературно-публіцистичної практики демократичних «народолюбців». Липинський закликає знаходити джерела національного духу не в літературі, не в шкільних підручниках, не в накопичених формулюваннях історичної науки, а в реальному історичному досвіді предків, які були творцями власної долі і донесли нащадкам вічні національні цінності, традиції, самопошану лицарськості, віри в Україну.

В.Липинський наголошує, що українці попри примхи історії змогли зберегти притаманний їм спосіб життя, стійкі і тривкі підвалини національного існування. Причому місцем зосередження національної духовності, як уже зазначалося, були і панська посілість, і селянське обійстя.

Збереження історичної пам'яті, національних традицій мало неабияке значення для еволюції суспільно-політичних позицій представників української аристократичної верстви. Відкидаючи перебільшені звинувачення у полонізації української шляхти, яка брала участь у польському державному житті і набула ознак «польсько-державної цивілізації у формі римо-католицької віри, польської літературної мови», «ця верства залишалась по суті українською, як, українською була в ті часи взагалі вся наша малосвідома, й тільки тепер відтворююча в собі новочасні форми національного життя сорокамільонна нація». Він справедливо зауважував, що «українською народньою розговорною мовою володіють “спольщені” українці не сугірше від українців “свідомих”»⁵¹.

На відміну від представників народницької історіографії В.Липинський усвідомлював, що з шляхетського середовища у різний період його історії вийшов «цілий загін жертвених борців, покоління непоборних – скала, об котру замахи на цілковите знищення України кінець-кінцем мусили розбитися й розвіятися». У XIX ст. представники лівобережної шляхти «Котляревські й інші – з одного боку» і правобережної та галицької – «Чайковські, Осташевські та інші – з другого», «вже під новочасне українське життя, що вирросло з давніх традицій кляли нові підвалини»⁵².

Саме на ґрунті цих традицій, носієм яких була українська шляхта, сформувалася національна свідомість самого В.Липинського. Вона мала своїм джерелом не книжкові знання, не наукові концепції про державу і націю, а стихійно-ірраціональне сприйняття України, властиве багатьом представникам шляхетської верстви, до якої належав і сам В.Липинський. «Дякую Богові,

що маю в собі кров тих, що сотворили саму ідею, само поняття політичне сучасної нашої України, – писав В.Липинський, визначаючи джерело своєї творчості і національної свідомості. – Щасливий я, що з кров'ю предків одідичив вроджений, інстинктивний нахил до українства – до боротьби за свою владу на своїй Землі. І тішуся врешті, що свідомості української не треба було мені черпати з книжок, доходити до неї шляхом раціоналістичним»⁵³.

Оце ірраціональне, оперте на національну стихію «хотіння» В.Липинським української держави, обумовило його протидію пануючому в науці матеріалізму й атеїзму, кликало творити націю всупереч раціоналізму і псевдодемократизму своїх опонентів на глибоко ідеалістичних засадах – любові до землі, християнської моралі і жертвовності, закладаючи в прийдешню національну будівлю успадковані від предків історичні традиції української землі, скарби моральних вартостей. Можна констатувати, що В.Липинський перший в українській науці виступив на захист ідеалістичного світогляду, активно виступав за співжиття віри і знання, релігії і науки, церкви і держави.

Прагнучи до формування нової провідної верстви, яка мала складатись «зі старих і нових панів», Липинський намагався прищепити їй «благородство і рицарськість» і подолати «мішанину хамства і рабства», «анархію і здирництво» і породжувані ними внутрішні усобиці, що було наслідком тривалого періоду бездержавності. «Вихований в римо-католицькій культурі авторитетів і здержуючих установ, – занотував В.Липинський у своєму щоденнику 5 листопада 1923 р., – я чужий зовсім цим українським анархістам... Чи стане у мене сил дати людям те, що дійсно творить суть мого ества: інстинктивна расова потреба держави своєї, власної, свого власного організованого людського життя на землі, яку я тим самим інстинктом, “всею душею”, як прийнято казати люблю»⁵⁴.

Цілісність і послідовність світогляду В.Липинського, які були властиві всій його творчій спадщині і були покладені в основу політичної діяльності вченого, не могли не викликати деструктивну, різко негативну реакцію українського ліберально-демократичного і соціалістичного загалу, а часом і деяких учасників гетьманського руху. До цього також спричинилась і вірність В.Липинського своєму класу, тому шляхетському середовищу, яке, власне, формувало його «українськість». Зазначені суперечності обумовили глибокі душевні переживання вченого, розчарування, сумніви, але не захитали його віру в Україну, національно-державне відродження українського народу. Ця віра базувалася на глибоко вкоріненій «любові до землі», яка формувалася в середовищі багатьох поколінь представників хліборобської верстви й отримала нове дихання в добу національного відродження XIX століття. Саме інстинктивний зв'язок з землею обумовив повернення до своєї національності й участі в українському русі Шептицьких, Федоровичів, Сапіг, Сангушків у Галичині і Скоропадських, Лизогубів, Кочубеїв, Тарновських, Галаганів та ін. у Великій Україні. На цьому ґрунті сформувалася у В.Липинського його концепція територіального патріотизму і дала йому підставу заперечувати «літературні» витoki власної українськості. «До українства я не додумався, – писав він у зазначеній нотатці щоденника. – Воно прийшло у мене само собою, прийшло од Бога. І коли Бог призначив мені цю працю виконувати – значить вона його замислам потрібна. І не мому розуму ті замисли контролювати. Отже нехай буде Воля Твоя і дай мені Боже, силу перебороти зневіру, що пливе з розуму і рефлексій»⁵⁵.

Залишаючись вірним своєму класу, В.Липинський завжди відчував органічний зв'язок з селянським середовищем, яке було життєдайним фактором для нього, його родини, як і для багатьох шляхетських сімей в Україні. «Мій Батько, Діди і Прадіди їх працю організували, – зауважував він, – разом з ними жили і умирили, і мене вони викормили, були свідками моїх радощів і всього мого горя в найкращих моїх літах. Тому вони рідні мені так дуже – як дуже чужа мені більшість наддніпрянської інтелігенції – ці “екскременти”, як каже Труш, російської міської культури»⁵⁶.

Тісний і тривалий зв'язок В.Липинського з селянством, багатий досвід господарської співпраці з ним, яка водночас доповнювалася низкою рис щоденного життя, побуту, давали підстави для формування переконання, що і «великоземельні», і «малоземельні» хлібороби «можуть, коли схочуть, стати аристократією, створивши власним ризиком і власними жертвами для своєї нації таку відповідну політичну організацію, яка їм дасть змогу правити нацією»⁵⁷.

Власне, цей досвід, що згодом постійно збагачувався громадською і науковою діяльністю, став для В.Липинського підґрунтям, на якому формувалась його національна свідомість і на якому виросла його концепція хліборобського класу, покликаного реалізувати ідею української трудової монархії.

В.Липинський неодноразово зауважував про дуже важливий фактор впливу селянської верстви на його власну поведінку, а також української аристократичної верстви в цілому. У своїх записках до «Споминів», які залишилися невидрукowanими, він вкотре наголосив, що джерелами його «українства» «не був сам становий, козацький романтизм (якого на Волині, в моєму селі не могло бути), ані усвідомлююча література якої я не знав, а винесене з виховання домашнього – почуття не тільки прав, але й обов'язків супроти народу»⁵⁸.

Таким чином, В.Липинський прийшов в українську політику, не зрікаючись свого католицького віровизнання, не відмовляючись від своєї приналежності до шляхетського стану на догоду соціалістичній чи демократичній кон'юнктурі, з вірою в єдиного Бога і глибокою переконаністю в оживлення віри та ідеалізму, без яких він не бачив справді національного відродження.

Учений дотримувався думки, що держави виникають внаслідок збройного завоювання внутрішнього або зовнішнього. У першому випадку завойовниками-засновниками держави є соціально-однорідні елементи з місцевого населення, які консолідуються і нав'язують свою волю пасивній більшості населення. У другому випадку творці нової держави приходять з іншої країни вже організованою групою, утверджують свою владу і організовують і розвивають державне життя згідно з власними уявленнями.

З усієї загальної пасивної маси населення В.Липинський виділяє три соціальні групи – «войовники», «продуценти» та «інтелігенти», які уособлюють три джерела влади – мілітарне, економічне та інтелектуальне. Між усіма цими трьома типами соціальної антропології можливі комбінації, як, наприклад, «войовники-продуценти», яких В.Липинський наділяє оптимальними державотворчими здібностями. Такими соціумами були у давньому Римі римські патриції, у новочасну добу в Англії – джентрі, в Україні – городове козацтво, саме вони демонструють позачасовий і територіальний універсалізм класократії, який спостерігався В.Липинським у різних країнах Європи, зокрема в Україні. Втім, цей універсалізм був притаманний і двом іншим системам – охлократії та демократії.

Висновок про універсалізм усіх трьох систем базувався на дещо несподіваних подібностях, які В.Липинський зумів розгледіти, спостерігаючи за загальноєвропейським історичним процесом. Саме універсалізм типології зазначених форм державного устрою, методів організації еліти, їх понадчасовий характер давали вченому можливість виокремити спільне в різних історичних епохах чи соціонаціональних середовищах, побачити, що Україна у багатьох напрямках йшла одним шляхом з країнами Центральної і Західної Європи. Спільність української та англійської класократії, зокрема, на якій він неодноразово наголошував, була предметом нашого розгляду у попередніх випусках пропонованого читачеві збірника⁵⁹. Тому у цій розвідці звернемося лише до окремих аспектів теми Україна – Англія, яка висвітлена докладніше у згаданій статті.

Згідно з візією В.Липинського, упродовж своєї історії Україна пережила як внутрішнє, так і зовнішнє завоювання в процесі державотворення. На його думку, виникнення ранньофеодальної української державності «Русі» вписувалось у загальноєвропейський типологічний ряд державотворення, пов'язаний із зовнішнім завоюванням.

Як прихильник норманської теорії, В.Липинський вважав, що «сама назва і основа Русі були покладені розселенням полукочових добувачників войовників, т.зв. Варягів, між ріжними племенами, що жили між Балтійським і Чорним морем»⁶⁰.

Як і всі норманісти, вчений недооцінював ступінь розвитку державності у східних слов'ян і вважав, що нова Київська держава постала «серед місцевого колоніального хаосу». Причому на відміну від Англії, де завойовники-нормани становили вже осілу хліборобсько-лицарську верству і творили «класократичне» суспільство, закласти основи «класократії» на українських теренах варязькі «охлократи» не зуміли. Створена ними держава була зметена татаро-монголами. Тільки на Заході, вважає В.Липинський, під владою нової Галицько-Володимирської держави – а потім Литовсько-Руської, «серед уніфікованої вже попереднім охлократичним варязьким пануванням руської (білоруської і української) пасивної маси, почалась класократизація осідаючих в землю варязьких нащадків, під впливом нового розселення, йдучих з Півночі і Заходу, лицарських осілих хліборобських елементів»⁶¹.

В.Липинський вважав, що князі, зем'яни, шляхта і бояри, які прийшли через Литву і Польщу, прийнявши місцеву православну віру та руську мову, «вितворили першу руську лицарсько-земельну класократію і, подібно як Нормани в англосаксонську, так ці в стару руську охлократичну назву влили новий національний, органічний, класократичний зміст»⁶².

Однак ці «класократичні» основи Русі-України невдовзі опинилися під загрозою двох ворожих сил – московської охлократії зі Сходу і польської демократії із Заходу.

Польська шляхетська демократія розкладала «литовсько-руську лицарсько-земельну класократію» збільшенням станових прав – шляхетської вольності і зменшенням зобов'язань перед монархічною владою литовсько-русських великих князів. Після тривалої і впертої боротьби в Литовсько-Руській державі «русських класократичних православно-національних консерватистів» і «русських демократичних “поступовців”» перемогу одержали останні. В результаті відбулась інкорпорація «русських» земель у Польщу, і «русська національна класократія», опинившись у шляхетській республіці, під впливом шляхетської демократії зазнала деморалізації і розкладу.

Як відомо, норманська теорія походження Русі має і сьогодні своїх численних прихильників і супротивників. Варто зазначити, що В.Липинський не був беззастережним норманістом. Про це, зокрема, свідчить його листування з Сергієм Шелухіним, відомим автором теорії кельтського походження Русі.

Дослідження С.Шелухіним т.зв. рутенів, які мешкали у південному регіоні стародавньої Галлії, з часом вилились у його монографічне дослідження – «Звідкіля походить Русь. Теорія Кельтського походження Київської Русі з Франції», опублікованої у Празі 1929 року. Згадка її автора у листі до В.Липинського про Одоакра, який титулувався як «Rex Ruthenorum», спонукала теоретика українського консерватизму висловити своє ставлення до зазначеної у листуванні проблеми. В.Липинський констатує, що висловлені С.Шелухіним гіпотетичні міркування є «дуже правдоподібними і дуже сильно, з боку історичної логіки уgruntованими» та є основними «для пізнання початків нашого державного і національного життя». Водночас це було *tabula rasa* в українській історичній науці, оскільки «наша історіографія, – за словами В.Липинського, – виходила з хибного положення, яко би держави і нації творить сам народ». Для В.Липинського головним залишалось визначення самого механізму творення, а етнічна приналежність його суб'єктів була справою другорядною. «Очевидно наша перша державна і національна назва “Русь” принесена нам так, як принесені взагалі всі державні і національні назви, – цілком слушно пише він С.Шелухіну. – Питання тільки: ким? Чи зі Сходу (Аланами), чи з Заходу (Варягами, або може оцими самими Вест-готами)? Розв'язка цього питання мала б величезне значення для пізнання нашої національної структури»⁶³.

Поряд із «зовнішнім завоюванням», яке обумовило появу ранньофеодальної державності на українських теренах, після занепаду першої руської «класократії», з часом відбулась

реанімація класократичної системи внаслідок «внутрішнього завоювання» України новим соціумом – городовим козацтвом. Саме козацтво в конкретний історичний момент, пройшовши певну еволюцію і осівши на землю, стало новим організатором класократії в Україні, зайнявши місце zdegradovanoї давньої князівсько-дружинницької аристократії. У нелегкій боротьбі з польським магнатсько-шляхетським режимом козацтво завоювало право приватної власності на землю і утвердило в Україні цілком європейські за своєю цивілізаційною сутністю риси суспільного, економічного і культурного життя. В.Липинський вважав, що з козацької осілої верстви могла, так само як в Англії, постати «сильна класократична Україна», якби козацтво зберегло свою внутрішню єдність і встановлену Б.Хмельницьким «дідичну, гетьманську монархічну владу»⁶⁴.

Зародження англійської класократичної системи почалося в часи Вільгельма Завойовника, коли вже осіле на півночі Франції норманське землевласницьке лицарство вдерлося в Англію і розгромило англосаксонську охлократичну аристократію у битві при Гастінгсі.

Завойовники Англії були не напівкочовим соціумом, як первісні нормани, а вже осілими у кількох поколіннях воїнами-продуцентами, які, за висловом В.Липинського, одразу «вросли в землю»⁶⁵ та інтегрували у своєму складі рештки переможеної англосаксонської охлократичної аристократії. Свої соціальні ознаки, які базувалися на поєднанні двох основних первнів – військового і продукційного, ця новостворена верства передала своїм дальшим поколінням і відповідно новим класовим аристократичним формаціям.

Суспільна міць нової англійської класократичної аристократії базувалася на поєднанні в її середовищі продуктивної праці з властивою цій верстві традиційною військовою діяльністю. Такий синтез став джерелом динамічного розвитку Англії протягом багатьох віків.

Англійська земельна аристократія стала зразком для аристократії усіх інших продукуючих класів. При цьому лицарському класу в Англії, який визначав вектор її суспільного розвитку, була властива відсутність побоювань дати громадянську свободу іншим верствам, більш того, він спирався на внутрішню силу та організованість кожної з них. До цього слід додати, що англійська монархія доби Середньовіччя здійснювала свою владу безпосередньо через королівських державних урядовців, а не посередньо – через аристократію. В результаті англійський монарх був королем для всіх класів, а не лише для земельної лицарської верстви, і англійське суспільство уникло антикоролівської феодальної анархії, яка вела до розкладу і руйнівної трансформації класократичної земельної лицарської верстви, як це мало місце на континенті. Стала й авторитетна монархічна влада в англійському суспільстві забезпечувала постійне відновлення гармонійної і ритмічної рівноваги між консерватизмом старої класової аристократії і поступом та революційністю нових класів.

І хоча в Англії існували періоди загострення внутрішньої боротьби між класократією і охлократією (деспотичні тенденції Тюдорів і Стюартів, з одного боку, і Кромвеля, з другого), утвердження політичної рівноваги між старими і новими аристократіями зрештою стало доконаним фактом і знайшло свій вияв в обмеженні одним національним законодавством і королівської влади, і сил поступових та консервативних. У 1686 р. після «славної революції» англійська класократична система склалася остаточно, утвердивши основні підвалини конституційної монархії і політичної свободи в Англії.

Визначальна функція цієї системи полягала у забезпеченні в державному управлінні представництва усіх «продукуючих класів, які беручи самі участь у процесі матеріального життя нації, творять в міру його зросту все нові форми міжкласових взаємовідносин, все вищі форми громадського життя, і, прилучаючи до себе витворені цим зростом нові творчі аристократичні елементи, бережуть тим самим реальну, стихійну, органічну, дійсно національну, всекласову духовну єдність»⁶⁶.

Аналізуючи конкретний перебіг історичних подій в Англії, В.Липинський робить вкрай важливі узагальнення, які мають універсальний характер. Учений постійно наголошував,

що одночасно з конструктивними та об'єднуючими процесами в житті кожної нації в певні історичні ситуації діють «деструкції і роз'єднання»⁶⁷. І боротьба між собою цих двох течій заповнює історію всіх націй. Звертаючись до європейського історичного досвіду, В.Липинський, зокрема, констатує, що національна середньовічна аристократія – феодальне лицарство, тривалий час забезпечуючи економічний розвиток та організаційні і політичні форми існування нації, на певному етапі розвитку стає об'єктом тиску з боку нових суспільних верств – міщанства, купецтва, духовенства та ін. Вона втрачає свою силу та авторитет і змушена захищати давні методи організації нації і вже нікому не зрозумілі привілеї.

Розв'язання ситуації В.Липинський бачив у перемозі «об'єднуючого аристократичного принципу». Тобто йшлося про те, що частина старої феодальної аристократії, отримавши у боротьбі з новими претендентами на владу імпульс морального відродження, пішла на компроміс з новою аристократією, чиновною, утвореною з середовища міщан, селян та інших «нерицарських» верств. Прикладом такого компромісу була Франція доби абсолютизму, коли відбулося злиття старої і нової аристократії, що урівнювалися в правах перед лицем єдиного і абсолютного монарха, який уособлював «масстат нації і держави».

Нова аристократична верства часів абсолютизму у Франції забезпечила розвиток промисловості і торгівлі, загальне економічне зростання і знову ж таки пережила процес деградації і упадку, розвалу витворених нею демократичних, парламентських політично-організаційних форм, і викликала нову кризу національної аристократії і потребу її чергового оновлення. Подібні зміни, зауважує В.Липинський, «єсть вічне “perpetum mobile” людського громадського політичного життя; вічна причина деструктивного процесу і боротьби різних егоїстичних інтересів всередині нації»⁶⁸.

У класократичному суспільстві однією з визначальних рис осівшої на нових теренах переможницької аристократичної верстви є намагання створити в підкореній землі такі форми громадської організації, які б органічно зв'язали цю верству з завойованими «одною вірою, одною громадською моралю, одним законом, одною державою, одною нацією»⁶⁹.

Найважливішою умовою такого сполучення активних і пасивних компонентів, зазначає В.Липинський, є суспільне обмеження активної верстви відповідно до ступеня сприйняття пасивною масою. Першою формою обмеження є обмеження «влади меча» (світської влади) владою духовною, тобто релігією, де не має переваги пануюча аристократія і перед якою рівні усі – і активна меншість, і пасивні маси. Без спільної для обох релігії, без відокремлення світської влади від влади духовної, без рівноваги і взаємоповаги обох влад класократичне суспільство неможливе.

Другою формою обмеження «активних», їх «сили та імперіалізму єсть сильна, авторитетна і дідична монархічна влада». В класократичному суспільстві вона отримує благословення духовної влади і стає одною єдиною владою і для активних і пасивних складових всієї нації. При цьому монархічна влада сама обмежена законом, вона не є самодержавною і деспотичною, хоча водночас зберігає свій консервативний характер, стоїть на сторожі старих законів, але не стримує постання нових. Тільки така класократична монархічна влада, яка обмежує законом «імперіалізм пануючої аристократії» і водночас сама обмежена законом, «дає цій аристократії авторитет в очах пасивних мас»⁷⁰.

Під впливом появи «активної» меншості пасивна більшість починає диференціацію в своєму середовищі за зразком прийшлої меншості. В результаті співзвучні елементи обох соціумів об'єднуються у «перший, органічно спаяний, солідарний, по прикметам громадської спільності дібраний, новий місцевий... національний клас»⁷¹.

Цей клас скрізь і завжди стає класом консервативним. «На ньому спираються всі здержуючі, обмежуючі революційну творчість нових аристократій, громадсько-політичні форми, в першій мірі: релігія і монархія», – зазначає В.Липинський. Носії консерватизму новоствореного класу

«лицарів і продуцентів» ретельно зберігають зазначені обмежуючі громадсько-політичні форми, оскільки в разі їх руйнації і при необмеженому правлінні аристократії вибухне нова боротьба і повстання пасивної більшості. Активна лицарська меншість не перетворила пасивні елементи суспільства в «юрбу рабів», вона усвідомлює, що для подальшого розвитку матеріальної і громадської культури і творчості суспільства потрібна «аристократизація» пасивної більшості, вичленування з неї нових творчих лицарсько-продуруючих верств. Адсорбування енергії нових класів усталеними обмежувальними суспільно-політичними інститутами забезпечує життєздатність класократичної системи. Ця система дає можливість органічного сполучення активних і пасивних елементів і є підставою для формування нової усталеної етнотності.

Сутність зазначених обмежень полягала в тому, щоб не допустити «самодержавства» і «деспотизму» в суспільстві жодного з його компонентів і забезпечити їх гармонійне співіснування. Ось чому поряд з обмеженням «імперіалізму» аристократичних інститутів і монархії В.Липинський обстоював обмеження «влади народу». Він рішуче заперечував концепцію – «народ є джерелом влади», яка висувалася демократією. Він неодноразово зазначав, що не визнає за народом нічим не обмежених, самодержавних, суверенних прав, так само як і нічим не обмеженого самодержавства монархії. «І думаю, – писав він, – що влада народу мусить бути обмежена точно означеними правами Монарха, персоніфікуючого собою цілу націю і цілу Державу, – так само, як влада Монарха мусить бути обмежена точно означеними політичними правами народу». Липинський висловлював переконання, що правда і добро не можуть мати своїм джерелом розпалені агітаторами хвилеві пристрасті «випадкової арифметичної більшості». Натомість він висловлював віру в досвід історії людства, який доводив, «що всі громадські цінності були завжди сотворені уміючою панувати над своїми та чужими пристрастями, організованою та непохитною в свої переконаннях меншістю»⁷².

В.Липинський зауважує, що органічний характер взаємовідносин між активною меншістю і пасивною більшістю неможливий також без ознак спільної території і державної незалежності. Спільна релігія і монархія для обох категорій населення – і прийшлих, і місцевих – формує зрештою усвідомлення спільності території перебування. Інстинкт спільності землі перемагає інстинкт екстериторіальний і колишньої расової єдності з «своїми» в чужій землі. В.Липинський робить важливий і для нашого сьогодення висновок, що з безкінечної і зрештою безрезультатної та хаотичної боротьби на одній землі «народу» з «панами», навіть під гаслами національними, нового організованого і розумного громадського життя, нових націй не існує. «Тільки перша оборонна війна, піднята за визволення не “народу” і не “панів”, а визволення спільної і однієї і другій території, – пише він, – родить серед всіх її мешканців одно спільне стихійне хотіння окремого, незалежного державно-національного життя»⁷³. І, власне, тільки таке стихійне хотіння, поєднане із спільною боротьбою за спільну батьківщину, народжує нову націю, яка починає відрізняти «своїх» від по крові споріднених, але по території, землі, вже не своїх, а чужинців. Сьогоднішня війна з Росією це переконливо підтвердила. Адже в боротьбі за Україну віддають своє життя не лише українці, а й чимало етнічних росіян, які відчують свій нерозривний зв'язок з новою батьківщиною.

Окрім Англії, зразки класократії В.Липинський бачить і в країнах європейського континенту, зокрема в Угорщині. Угорські завойовники, осівши на землі Панонії серед численної пасивної маси населення іншої раси, витворили в період правління династії Арпадів класократичний устрій, дуже подібний до англійського. В обох країнах майже одночасно були прийняті основи конституцій – англійська Велика Хартія Вольностей (1215 р.) і угорська Золота Булла (1222 р.). Угорській земельно-лицарській аристократичній верстві довелося втримати тривалу боротьбу із східною турецькою охлократією, згодом – із західною охлократією австрійською і зберегти себе від «демократичного розвалу». В.Липинський зазначає, що угорська аристократія зберегла свою силу аж до новітніх часів. Пробним каменем для її подальшого існування була спроможність цієї верстви інтегрувати за англійським прикладом до свого складу співзвучні

лицарсько-продукуючі елементи і допустити до влади представників аристократії інших класів, передусім промисловців і пролетарів. Угорська класократична провідна верства мусила здійснити цю акцептацію, сама при цьому «не демократизуючись та не розкладаючись, але і не піддаючись спокусам смертоносною для всякої класократії і для всякого консерватизму охлократичної військово-політичної диктатури»⁷⁴.

В інших країнах існування класократичної системи під впливом конкретного перебігу історичних обставин було короткотривалим. Так, у Німеччині, на початку її національно-державного існування лицарсько-земельному класу довелося вести боротьбу з розкладовими тенденціями демократії, які зрештою призвели до падіння класократії й утворення на теренах Священної Римської імперії германської нації, з одного боку, «феодальної демократії», а з другого – її антипода – абсолютистської охлократії Габсбургів.

Нарешті, прикладом класократії Нового часу може слугувати держава Б.Хмельницького, де утвердилася гегемонія нової аристократичної верстви – лицарсько-землеробського козацтва. Цей класократичний соціум, синтезувавши риси військово-служилої лицарської верстви і сільськогосподарського продуцента, об'єднав навколо себе тогочасне українське суспільство.

Козаччина заклала класократичні основи соціально-економічного і культурного буття України новочасної доби, що, власне, відрізняло її від охлократичної Москви. Над Росією, байдуже царською чи комуністичною, як зауважує В.Липинський, «висить дамоклів меч всякої охлократії: питання матеріальної продукції. . . Бо не можна, здобувши собі моральний авторитет в очах “народу” винищенням продуцентів і своєю власною матеріальною непродуктивністю та присущою всім воюючим пророкам погордою до матеріальної праці – потім охлократичною поліцією примусити цей народ продукувати. Бо охлократичною нагайкою можна погнати загінотизовану страхом полуголодну юрбу, щонайбільше, на якусь стадну примітивну роботу. . . Але при високій техніці матеріальної продукції яка вимагає вже не стадного, а індивідуального, свідомого і організованого зусилля – поділу праці і творчого напруження не тільки фізичних але і духовних сил кожної одиниці – охлократична, хочби і комуністична нагайка тратить всю свою чудодійну силу. Привчити “народ” працювати самому – з юрби зробити добровільно працюючих, по різних способам праці організованих і свідомих свої завдань продуцентів – цього ніяка охлократія світа не зуміла»⁷⁵.

Не може цього учинити і сьогоденшня путінська охлократія. Перелякана перспективою включення України в систему європейських цивілізаційних цінностей і остаточної втрати імперією найбільш сутнісного, здатного до творчої праці, свого колишнього складника, Росія розпочала воєнні дії проти України.

У ході визвольної війни 1648–1654 рр. нова класократична верства зуміла консолидувати навколо себе решту класів-станів українського суспільства. При цьому козацтво спричинилося до суспільно-політичної реанімації української шляхти, носія давніх традицій української державності, які та прищепила їх новому класократичному суспільству в Україні. В.Липинський вбачав подібність соціально-політичної поведінки «між 60-тисячною зареєстрованою армією Вільгельма Завоевателя і так само 60-тисячною та Зареєстрованою армією Великого Богдана. Шаблею лицарською одвоювавши Україну, вона так само зразу ж осіла в землю, стала армією лицарів продуцентів землевласників»⁷⁶. Не виключено, що проводячи подібну позачасову аналогію, В.Липинський спирався на схожий прийом дослідження держави Б.Хмельницького, здійснений М.Драгомановим. На останнє звернув увагу І.Лисяк-Рудницький, який зазначив, що «типовий ліберал і прогресист своєї доби» пункт за пунктом порівняв Переяславські статті (1654 р.) із знаменитою англійською «Великою “Хартією вольностей” (1215)»⁷⁷.

М.Драгоманов дійшов висновку, що порівняно з тим безправ'ям, яке було у Московській державі, «устрій козаччини був більш подібен до устрою теперішніх вольних держав європейських, так званих конституційних, ніж Московське царство і теперішня Російська імперія»⁷⁸. Обидва документи визначали надзвичайно вагомими для свого часу політичні свободи,

хоча й у досить вузькій соціальній сфері. Для Англії це була насамперед феодальна знать, в Україні – козацтво і шляхетська верства. «Як порівняти ті права, що витребували собі пани англійські у короля Івана, званого Безземельним (1215 р.), звісну Велику Грамоту про вольності (Magna Charta libertatum), то вийде, що вони були не багато більші, ніж вольності наших козаків у 1654 р., і служили попереду ще меншому числу людей»⁷⁹. Однак у Західній Європі саме такі акти закладали основи політичної свободи особистості і суспільства, утвердження правових держав і всекласових представницьких інституцій. М. Драгоманов цілком слушно наголошує, що Велика Хартія Вольностей надавала права і вольності насамперед «баронам, панам, воякам. А далі, за великими панами, баронами в Англії широку волю получили менші вояки, ось якби наші козаки, далі міщани, а тепер має її увесь народ». У результаті певних трансформацій суспільного устрою, навіть після охлократичного правління Кромвеля, Англія знову повернулася до монархії, але такої, в якій «не стало самодержавства або самовольства королівського, і в кінець розрослись зерна старої англійської вольності: король втратив право що-небудь робити без ухвали ради земської або в чім-небудь порушити право якого небудь англічанина»⁸⁰.

Таке цілком адекватне бачення ролі козацької верстви у формуванні української класократії Нового часу В. Липинський доповнює власним аналізом інституту гетьманської влади у 1648–1657 рр., її еволюції в бік монархічної форми правління. І хоча влада Б. Хмельницького була авторитарною, вона не мала деспотичного характеру і функціонувала, забезпечуючи права станів – козацтва, шляхти, духовенства, міщан та селянства. Квазімонархічне гетьманство Б. Хмельницького повною мірою виконувало необхідні для класократії обмежуючі функції щодо усіх класів-станів і налагодження взаємодії та співробітництва між ними в інтересах новоствореної держави. Гетьман, з одного боку, рішуче приборкував усі спроби посягань на владу з боку радикалізованих демагогів зразка полковників Лукіяна Мозирі та Матвія Гладкого або спроби утвердити шляхетсько-козацьку демократію за польським зразком (І. Виговський). Гетьман протидіяв надмірному зростанню станових привілеїв окремих соціальних груп. З одного боку, він не допускав спроб повернути повстале селянство до «звичного послушенства», тобто змусити їх відбувати повинності у колишньому обсязі, з другого – і селянство, і нова аристократія мали певні зобов'язання перед державою⁸¹. «Тільки завдяки винищенню в самім зародку українського демократичного розкладу і класократичному завоюванню України, – пише В. Липинський, – Гетьман Богдан Хмельницький став творцем нової Української Нації, а не більш радикальним демократизатором вже демократичною гниллю зараженої польської республіканської нації і держави»⁸².

Отже, подібно до лицарсько-земельної верстви в Англії, українська «городова козащина», витворивши «прекрасно внутрі спаяну військову лицарську організацію», визволилася завдяки їй та об'єднанню з пасивними масами від польського панування і «за часів Богдана Хмельницького поклала основу монархічної класократичної Української нації та Держави. На нещастя для України – занесена з Польщі зараза демократичного республіканства розложила нашу козацько-шляхетську класократію. По скиненню династії Хмельницьких, вона почала битись сама поміж собою за владу. Поділена в наслідок цього на взаємно себе поборюючі та нічим в своїй зажерливості необмежені партії – а не так численних у відношенню до своїх пасивних мас, як демократична шляхта польська – вона не видержала боротьби на три фронти: з московською охлократією, польською демократією і внутрішнім бунтом позбавлених сильного і авторитетного проводу пасивних мас. З її упадком упала і сотворена нею держава»⁸³.

За моделлю творення класократичної нації, що починалася з трансформації вищих прошарків суспільства, у цьому ж середовищі на певному історичному етапі починається і її розклад та занепад. Причиною розкладу є насамперед збагачення суспільства, в тому числі і його провідної верстви. «Дегенерація лордів, юнкерів, патрицій і самураїв все йшла в парі з їх непомірним грошовим збагаченням». За його висловом, грошове багатство «нищить, ослаблює і розкладає кожную національну аристократію, бо звільняє її від дальшої жертви,

від дальшого ризику і від дальшої праці»⁸⁴. Передусім гинути починають верхи класової аристократії, які були творцями класократичного суспільства. Внаслідок досягнутих суспільством потуги і добробуту, знесилений «лінивістю та пацифізмом», колись войовничий та енергійний соціум поступово втрачає свої основні визначальні риси і вже неспроможний забезпечити діяльність стримуючих, обмежуючих, традиційно-консервативних інститутів нації, які забезпечують її стабільне існування. На певному етапі класократична аристократія вже не в змозі протидіяти новим деструктивним силам, які сформувалися в середовищі пасивної більшості. Класократична аристократія замість того, щоб докласти всіх зусиль до підтримки інститутів влади для забезпечення свого дальшого існування, починає шукати порятунку і підтримки «в низах» суспільства і апелює до демократії, яка вже витворила свою провідну верству. «Першою генерацією демократичних “каючихся дворян”, – зауважує В.Липинський, – починається смерть класової аристократії і кінець класократичного періоду існування нації». Прийняття правлячою аристократією демократичного методу організації і правління означає «перенесення джерел влади на той чи інший тодішній суверенний народ (поняття народу міняється, але суть залишається ця сама) і знищення тих політичних – перш за все монархічних форм – що обмежували б владу отакої, ставшої суверенною, демократичної аристократії»⁸⁵. З падінням монархії та релігії, які були стримуючим фактором і для «верхів», і для «низів» суспільства, нова демократична аристократія, хаотично виділяючись із загальної маси, захоплює владу і, на відміну від класократичної аристократії, править вільно і без обмежень.

В.Липинський усвідомлює всі труднощі аналізу демократії як суспільного явища. Він зазначає, що її провідна верства складається з представників різних рас і різних націй і є продуктом «випадкової і хаотичної мішанини людей різної психіки і різних інстинктивних “хотінь”», які ніколи не здатні створити «суцільної, міцно одним духом спаяної організації»⁸⁶.

Демократична аристократія створює абсолютно відмінний від класократичної аристократії соціум і складається з вічно воюючих між собою, нічим не обмежених конкурентів, що борються за владу. В цьому середовищі, звичайно, є особистості, здатні до матеріальної творчості, однак їх завжди переважають «матеріально непродукуючі посередники» – купці, фінансисти, інтелігенти, які керуються насамперед матеріальною, а не моральною стороною у боротьбі за перемогу. Тому ця боротьба не «ушляхетнює», а переважно «упідлює» її учасників. Вільна і нічим необмежена конкуренція в політиці, виробництві, мистецтві є підставою будь-якої демократії, що базується на властивих їй хаотичних, мішаних, неоднорідних етно-расових взаємовідносинах.

З приходом до влади демократії рештки розкладеної класократичної аристократії, як правило, усуваються від громадського життя і завершують своє існування в замкнутому просторі родинного життя, іноді вдаючись до культурницької чи філантропічної діяльності.

Розклад класократичної системи зазвичай пов'язаний з поширенням колоніальної експансії й економічним зростанням метрополії. Саме в колоніях починається розклад класократії, який переходить на метрополію. В нерозкладеній класократичній системі активні завойовницькі прошарки, які прибули з метрополії, як правило, приймають до своїх лав місцеві співзвучні активні і войовничі елементи і, прийнявши їхню мову, звичаї, обмеживши свою «аристократичну активність», створюють спільно з місцевою аристократією перший місцевий, національний, лицарський, творчий аристократичний клас. В умовах розкладу, щоб забезпечити свою владу, аристократія метрополії поступається владою створеному з матеріально непродукуючих войовничих елементів централістично-охлократичному державному апарату, який силою і терором тримає у послузі метрополії пасивні маси.

Отже, розкладена аристократія притягує до себе не «лицарські», творчі, місцеві елементи, а навпаки, найбільш нікчемні пасивні елементи місцевої більшості. В.Липинський бачить

у цьому процесі становлення демократії в європейських країнах певні відмінності. Так російському або французькому ліберальному дворянству не вдалося здійснити прорив до влади, як це змогла вчинити республіканська польська шляхта. В останньому випадку внаслідок слабкості монархічної влади демократія включила у сферу свого впливу лише шляхту і не поширилася ні на міські верстви, ні на селянство. Не випадково протягом усієї історії Польщі її міста фактично не були представлені в сеймі. В Росії ж, де завжди були надзвичайно сильні охлократичні державні інститути, які спиралися на пасивні «народні маси», демократія завжди «йшла в народ» визволяти їх від охлократичної влади монарха, яка, власне, спрямовувала свою потугу проти демократії.

Життєздатність демократії в умовах розширення колоніальної держави формується на основі зростання економічного добробуту і матеріальної культури. Провідні верстви демократії включають у своє середовище різні соціальні прошарки, у тому числі чужинців, з огляду на брак у розкладеній класократії місцевих матеріально творчих елементів.

Хаотичне сполучення різного роду чужих підприємців з місцевим населенням «дає численну, енергійну і жахливу верству багатих метисів, яку прийнято тепер називати промисловою, фінансовою і торговою буржуазією». Ця соціально і расово неоднорідна верства, за словами В.Липинського, бере «в свої руки провід у боротьбі з охлократичним державним апаратом, що не дає їм здійснювати необмежено їх необмежені матеріальні апетити»⁸⁷. Демократична буржуазія захоплює владу, коли їй вдається розкласти повністю охлократичний державний апарат і усунути її чільника (або диктатора, або абсолютистського монарха) і захопити в свої руки центри державного життя. «Так дійшла до влади демократія французька, так хотіла і хоче дійти до влади демократія російська і т.д.»⁸⁸.

Цілком логічним видається висновок В.Липинського, що «ні одна нація не почала і не може почати свого існування від демократії і що демократичні нації можуть існувати тільки там, де вже була або є своя власна національна держава, тобто там, де вже були і правила свої власні класократичні або охлократичні аристократії»⁸⁹.

Період демократичного буття тої чи іншої нації завжди зв'язаний зі знищенням класократії чи охлократії. Вчений зауважує, що для створення сучасної демократії у Франції, скажімо, необхідно було розкласти місцеву пануючу абсолютистську охлократію. Англія, Франція, Німеччина і т.д. стали націями лише тоді, коли в них сформувалася класократія, наголошує вчений. Ось чому у боротьбі за владу демократія прагне досягнути расового і духовного розкладу решток класократії. Вона намагається всіляко дискредитувати всіх тих, кого вона вважає «аристократами». Вона завжди намагається відсунути у тінь усіх вартісних, активних і державницьки налаштованих організаторів і заміняє їх пасивними виконавцями. Ось чому демократія культивує запасних «конкуренційних» генералів – у Польщі проти Пилсудського Галлера, у Франції проти Фоша – інших маршалів, в УНР проти Болбачана – Волоха і т.д.

В.Липинський наголошує, що мирне проникнення чужинецьких «активних» на об'єкт експансії відбувається внаслідок низької моралі, расового і духовного розкладу, що має місце серед підкореної більшості. Цей розклад проявляється у слабкості та роз'єднаності її аристократії і бунті проти неї пасивних мас, піднятому анархічною частиною цієї аристократії. Вчений наводить переконливі приклади цього процесу зі світової та української історії. Саме завдяки тому, що Фернандо Кортесу вдалося підняти бунт «мас» проти місцевої правлячої аристократії, він зміг з купкою авантюристів у 660 осіб підкорити державу ацтеків, яка мала високий рівень цивілізованості, прекрасну армію і розвинену інфраструктуру.

В Україні значною мірою завдяки бунтам «людей татарських» проти княжої еліти було зруйновано старокиївську Русь. У Галичині польській окупації її теренів сприяло вбивство збунтованими галицькими боярами останнього династа з Романовичів короля Юрія-Болеслава, який прагнув зміцнити монархічну державну владу.

Саме збунтований проти гетьманської влади полковник М.Пушкар покликав перші московські війська в Україну. В новітні часи бунт «демократичних українських патріотів» знищив гетьманську державу Павла Скоропадського і проклав шлях більшовикам в Україну і т.д.

У колоніях творення власної національної аристократії, без якої не може бути нації, зустрічає найбільше перепон. При цьому метрополія знаходить допомогу у винищенні зав'язків такої аристократії у самих «демократичних» мешканців колоній, завжди охочих і готових винищити власну аристократію, викликавши найгірші форми деморалізації і національної руйни. Ось чому метрополія робить усе, щоб налаштувати місцеві маси проти місцевих державотворчих аристократичних елементів. Саме цим живе «демократичний метис», готовий у будь-який момент спровокувати «народні» маси проти власного «панства». В таких умовах спрямування громадського життя в колоніях відбувається в напрямку зречення від боротьби за державне і національне визволення колонії. Прикладом може бути Прованс, де усі прояви національної окремішності були спрямовані у сферу красного письменства, культу місцевих поетів, фольклористики та історичної науки.

Сформований демократією суб'єкт суспільного процесу позбавляється таким чином націєтворчої потенції, усвідомлення необхідності боротьби за національну і державну окремішність і переносить її у сферу літературних мрій. В.Липинський зазначає, що саме в цьому контексті слід розуміти «всю трагедію нашого літературного відродження», яке відбувалося паралельно із занепадом політичних ідеалів. Цією відсутністю політичних, незалежницьких тенденцій характеризується «гіркий “юмор” Котляревського і Гоголя; трагедія літературних епігонів козацтва: лівобічного – Куліша і правобічного – Михайла Чайківського; трагедію Антоновича, зразу активного самостійника, врешті археолога і т.д.»⁹⁰.

Посередниками між демократичною багатою буржуазією і народом є інтелігенція, чисельність якої швидко зростає в умовах піднесення «хаотичної матеріальної культури» буржуазного суспільства. В.Липинський надавав важливого значення визначенню ролі і місця інтелігенції у боротьбі суспільних верств за владу. Ця увага, зокрема, набувала особливого суспільного значення, оскільки саме цей соціум в основному при владі в Україні в добу національно-визвольних змагань показав свою повну неспроможність у керівництві визвольною боротьбою, яка в результаті його недолугих дій зазнала нищівної поразки. Узагальнення європейського історичного досвіду давало можливість у цьому контексті винести вкрай важливі практичні висновки українському руху і використати їх у боротьбі за визволення України.

Учений констатує, що боротьба за світську політичну владу між матеріально непродукуючою інтелігенцією та озброєними продуцентами в Європі завжди посилювалася, коли нації багатіли і накопичували необхідні для життя цінності. Нагромадження багатств у суспільстві звільняло дедалі більшу його частину від обов'язків матеріальної праці і військової діяльності. І доки представники цього соціуму, звільнені суспільством від мілітарних зобов'язань і матеріального виробництва, служать творенню духовних цінностей нації, вони дають вкрай необхідний фермент, який підтримує їхнє життя і розвиток⁹¹.

Водночас В.Липинський зазначає, що руйнівна суспільна роль інтелігенції починається тоді, коли цей, фактично здекласований соціум намагається сам обійняти провід у політичному житті і зайняти місце реальної провідної верстви, представленої продуцентами і військовими.

Переконливим свідченням негативного впливу цього процесу, зауважує В.Липинський, був «страшний моральний упадок і руйна західно-європейських націй в середніх віках», який відбувався паралельно з «бажаннями тодішньої інтелігенції, зорганізованої в релігійній організації католицької Церкви, захопити в свої руки світську владу і, усунувши здегенероване феодальне лицарство, стати скрізь на його місце правлячою аристократією». Це прагнення католицького духовенства, яке вилилось у тривалу й виснажливу боротьбу між папським

престолом та німецькими імператорами, зрештою завершилося перемогою імператорів в «світі реальному» і «великим моральним відродженням католицької Церкви та перемогою тодішньої інтелігенції в світі духовному»⁹².

Імператори, які очолили «відроджених вояків і продуцентів», переживши кризу, знову стали «правити націями», а духовна інтелігенція, переконавшись, що її влада може виявлятися ефективною лише у сфері духовній, саме в ній почала знову творити найвищі людські цінності. «Воїнствующі» єпископи, які за допомогою збунтованої ними та сфанатизованої ними ж «обдуреної середньовічної черні» хотіли зайняти місце правителів нації, зрештою відмовилися від безплідних намагань захопити світську владу. Найбільш освічені і моральні інтелігенти з середовища духовенства лишили світські оборонні замки, якими вони не вміли порадкувати, повернулися до своїх монастирів, де були створені найбільші духовні цінності, які лягли в основу подальшого розвитку культури Європи.

В.Липинський доходить висновку, що позитивістська утопія Огюста Конта, згідно з якою націями мають правити виборні найбільш освічені інтелігенти, залишиться, мабуть, навіки неосягнутою мрією, оскільки в інтелігенції немає необхідних для цього матеріальних сил.

Правляча верства, яка не володіє власними матеріальними силами і не володіє зброєю, щоб їх здобути і захистити, може правити лише з чужої ласки. Ці правителі, зауважує В.Липинський, «що своїм облесливим підхлібством деморалізують тих, ким вони правлять – це моральна хвороба а не здоров'є націй, це перша ознака упадку і виродження, а не відродження і зросту сили націй»⁹³.

Учений зазначає, що сучасні йому європейські політичні лідери, наприклад «доктор Клемансо» та «оратор Бріан», які належать до інтелігенції і не володіють засобами продукції, правлять країною «на підставі часових мандатів, тобто лише *по дорученню* тих, хто дійсно володіє у Франції землею, фабриками і зброєю». Це могло статися тому, що у Франції вже давно склався державний та військовий апарат, створений носіями національної традиції, які володіють засобами продукції, на чолі яких стояв «перший лицар і перший власник землі король»⁹⁴.

Здекласована інтелігенція править націями як комісіонери вже здегенерованої на певному етапі національної аристократії, яка з різних причин боїться особисто здійснювати правління і доручає це непродукуючій інтелігенції. «Скрізь на цілм світі, державний організаційний апарат осілих хліборобських націй, – пише В.Липинський, – був сотворений не словесністю таких чи інших здекласованих інтелігентів, а кров'ю, працею і розумом тих, що володіючи мечем і плугом, володіли матеріальною силою серед своїх націй»⁹⁵.

Переносючи цей погляд на сучасну йому українську дійсність, В.Липинський аналізує спробу української інтелігенції реалізувати власну монополію на владу в Україні у 1917–1920 рр. Деструктивний характер цієї спроби був для нього тим більш очевидним, що вона поєднувалася з намаганнями ліквідувати приватну власність на землю.

Адже саме за повне приватне і спадкове право на землю вела Україна вікову боротьбу з Польщею і Московією і виграла її, закріпивши скрізь на власній території перевагу приватної земельної власності та інтенсифікацію хліборобства. Однак ця перевага не була закріплена у повне приватне землеволодіння. Магнатські латифундії на Лівобережжі, які могли б дати матеріальну силу новій козацькій аристократії для боротьби за державну незалежність, були обернені у напівприватні, залежні від мінливої політичної влади, «фангові маєтності». Це давало Москові простір для соціально-політичних маніпуляцій і можливості посилювати свою владу в Україні.

В.Липинський зауважує, що вся історія України обертається навколо одного-єдиного фатального питання – хто переможе у нас, кочовик чи хлібороб? Найбільшою національною трагедією є те, що досі не зміг повністю перемогти ні один, ні другий. В результаті, вважає вчений, Україна не стала країною кочовиків і державою юрби, як охлократична Москва, але

й не стала повністю хліборобською державою, з огляду на наявність у ній кочового компонента. Вся її новочасна історія – це боротьба двох світів, уособлених цивілізованим європейським плугом і варварським кочовим степом. Звичайно, дещо штучною і спрощеною видається спроба представити європеїзацію України плугом, а схід – степом. І все ж для такого бачення є й цілком реальні історичні підстави. Саме завдяки союзу української шляхти, яка була традиційним носієм «європейськості», і козацтва, що уособлювало нову аристократичну верству, було створено культурно-цивілізаційне підґрунтя нової козацької державності, яка визначала себе як складову європейського заходу і протиставляла себе східному деспотизму Москви. Це підґрунтя обумовлювалося тенденціями до властивої західному світу політичної свободи, яка спиралася на приватну земельну власність.

На думку В.Липинського, в силу низки причин провідна верства козацької держави, не створивши своєї сильної й авторитетної влади, увійшла в стан деградації і розкладу й дала можливість утвердитись в Україні чужинецькій владі. В результаті українське суспільство опинилося без власної національно-державної провідної верстви. Традиційна українська аристократія, втративши віру в державну спроможність української нації, знаходила вихід з трагедії у помосковленні й спольщенні. У цій ситуації українська інтелігенція відіграла роль такого необхідного для нації ферменту, який вказував традиційній аристократії на її вади і прискорив процес народження серед досі недопущених до влади, але продукуючих класів нової провідної верстви.

Протягом усього XIX століття інтелігенція в Україні відігравала величезну креативну роль у відновленні «стихійної національної віри», в емансипації селянства і повернення до «українськості» полонізованої та зрусифікованої аристократії. «Оцей період опозиційної ідейної боротьби української здекласованої нації, – пише В.Липинський, – останеться єдиною гарною і світлою сторінкою її історії»⁹⁶. Саме в цей час вона здобула той високий моральний авторитет, який був необачно втрачений, коли вона спокусилася взяти політичну владу в свої руки під час революції.

Від того часу і, на жаль, по сьогодні українська інтелігенція прагне влади, не володіючи ні «засобами продукції», ні «засобами війни», що було властиве давній українській класократичній аристократії. На відміну від інтелігенції в Європі, яка приходила до влади там, де вже були сформовані і визрілі нації, що витворили державний і військовий апарат, українська інтелігенція приступала до влади, не маючи цих вкрай необхідних важелів політичної сили. При цьому в своїх намірах реалізувати владні прагнення українська інтелігенція зробила об'єктом своєї організаційної роботи село. І якщо в містах у середовищі робітництва політичний вплив інтелігенції поширювався під гаслами інтернаціонального соціалізму, то в селі такими політичними гаслами стали соціалізація землі і нищення приватної власності на землю та землевласницької верстви – «панів і куркулів». Цим прагненням інтелігенції захопити в свої руки політичну владу В.Липинський пояснює появу в Україні «есеровщини», яка підірвала економічну і політичну силу українського господаря-землевласника, який фактично був єдиним класом, що мав матеріальну силу для створення української держави і стримування більшовицької навали. Фактично есерівською інтелігенцією було підготовлене панування більшовиків в Україні, яке відкинуло розвиток хліборобської культури на століття назад і завдало тяжкого удару національно-державному відродженню України.

Може на перший погляд видаватися, що критика В.Липинським української інтелігенції має безоглядний і деструктивний характер. Однак насправді вона була продиктована об'єктивною історичною обстановкою і потребами вироблення оптимальних методів національної організації. «Причина нашої страшної сучасної деморалізації, – зауважує В.Липинський, – полягає не в тім, що наші інтелігенти індивідуально гірші від інтелігентів інших націй, або що ми індивідуально нижчі від наших предків. Ні! Беру на себе смілість твердити, що наш пересічний інтелігент

не гірший від пересічного інтелігента європейця». Вчений вважав, що в потенції в ньому набагато більше ідейності і навіть чесності. Однак гіршими є «його методи національної організації, гіршими є способи національної боротьби»⁹⁷.

Власне, критику цих методів В.Липинський вважав своїм головним завданням, і вона стала одним з важливих аспектів змісту його «Листів до братів-хліборобів».

Драматизм ситуації в Україні у 1917–1920 рр. полягав у тому, що українська інтелігенція прийшла до влади не так, як це мало місце в Європі, де вже були зорганізовані і дозрілі нації, які мали створений старою земельною аристократією державний і військовий апарат. Цього не було в Україні, як не було власного українського фінансового міщанства, яке підтримувало б і фінансувало українську революційну інтелігентську демократію. Не було, як і у багатьох європейських націй, «єдиної національної земельної аристократії, єдиного поняття нації і моралі нації, які дозволили б здекласованій інтелігенції словесними гаслами патріотизму і словесними гаслами добра нації прикривати і піддержувати своє панування»⁹⁸. Саме ця обставина обумовила воєнно-політичний крах ліберально-демократичного проводу визвольних змагань 1917–1921 рр. Цей прикрий політичний досвід української інтелігенції спонукав до організації та об'єднання тої суспільної верстви, яка творить провід нації, усвідомлення і розуміння, як постає та активна меншість, яка продукує матеріальні і духовні цінності, що сприймаються пасивно більшістю нації і зрештою об'єднують її в єдиний свідомий організм. На переконання В.Липинського, державно-національна організація може ефективно використовувати величезний і надзвичайно цінний запас стихійної національної енергії лише тоді, коли вона спирається на продукуючі соціальні верстви – хліборобів, промисловців, робітників.

Демократія демонструвала свої специфічні форми розвитку в країнах Європи і, зокрема у Польщі, яка суттєво впливала на характер і зміст діяльності української еліти. Після короткотривалого панування створеного у ранньофеодальний період «першого основного класу лицарів-землевласників», який заклав підвалини польської класократії, в країні відбулась глибинна суспільна трансформація.

У результаті нестримного зростання чисельності класократичної аристократії, її непомірного збагачення внаслідок захоплення чужих територій відбулася втрата почуття рівноваги між нею і пасивними масами. Королівська влада втратила свою потугу, що призвело до панування шляхетської демократії, а влада опинилася в руках занархівованої магнатерії, яка маніпулювала «шляхетським народом» заради своїх цілей. Монархічний інститут у Польщі став виборним, який залежав від переваги тої чи іншої магнатської партії. Шляхта дедалі більше втрачала свою креативність і перетворювалась на хаотичну масу республіканців, що переклала всю організацію продуктивної матеріальної праці на чужі для власного етносу елементи (єврейські, німецькі) і на власну пасивну масу, позбавлену будь-яких прав. Цей розклад посилювався, коли до Польщі було прилучено українські і білоруські землі Великого Князівства Литовського, куди мігрували найактивніші польські лицарські елементи. Натомість польська шляхта включала до свого складу найбільш розкладені і недисципліновані прошарки української і білоруської шляхти, яка заздрісно подивлялась на необмежену свободу своїх польських аналогентів.

Зрештою здемократизована польська шляхетська верства втратила свою первісну організованість, відчуття єдності і власної сили і перестала бути опорою нації і держави. Водночас у Польщі не було, як у Франції, доби абсолютизму сильної охлократії, яка могла б винищити розкладену шляхетську демократію і збудувати сильну і централізовану охлократичну державу. Польська державність проіснувала доти, доки ще вистачало єдності лицарсько-земельної верстви, її організованості, що давала можливість існувати державному апарату. Коли під впливом демократизації цей клас розклався остаточно, а охлократія в Польщі була надто слабкою, щоб здолати шляхетську демократію, польська державність впала.

Польська шляхетська демократія відіграла фатальну роль в історії української аристократії. Обіцянками нічим не обмежених шляхетських вольностей, зменшення обов'язків перед державою вона залучала на свій бік здеморалізовану українсько-білоруську аристократію, якій видавалася надто обтяжливою монархічна влада литовсько-руських великих князів. Після тривалої боротьби між прихильниками польської шляхетської демократії й adeptами консервативних прихильників давніх традиційних форм суспільного устрою перемогу одержали «поступовці» й українсько-білоруська класократія опинилась у складі Речі Посполитої. У нових республіканських умовах процес розкладу, демократизації і моральної деградації української класократії ще більше посилюється і призвів до втрати нею керівних позицій у національному житті. Її державотворчі функції перейшли до козацтва, яке стало творцем класократії в Україні Нового часу.

Як правило, після панування демократії на заміну їй приходять охлократична система. В.Липинський вважає її появу найбільш послідовним наслідком у суспільстві хаосу та організаційного безладу, культивованими демократією, «неминучою реакцією народних мас, змучених до краю зажерливістю, хамством, дурисвітством і організаційним безсиллям всякої демократичної аристократії»⁹⁹. Розкладена руйнацією духовних і світських авторитетів в добу панування демократії, пасивна народна більшість у зручний для себе момент з усією силою, властивою сліпій руйнівній стихії, починає нищити безсилу і здеморалізовану демократичну аристократію. Охлократія вміло використовує ситуацію і за допомогою тих самих спекулятивних представників демократії утверджує свою владу.

Характерним у цьому сенсі прикладом є прихід до влади А.Гітлера, який використав з цією метою інститути демократії. Прикметно, що В.Липинський зумів розгледіти охлократичний характер фашистського руху ще в надрах демократичної Веймарської республіки. 10 листопада 1923 року він записав у своєму щоденнику нотатку про Мюнхенський путч Гітлера і Людendorфа: «Вчора вичитав в газетах про переворот в Баварії. Не віриться в його успіх. Бо хоч в Німеччині можлива тільки охлократія, але для охлократії треба людей іншого типу ніж А.Гітлер і Е.Людendorф. Перший несерйозний, а другий за порядний. Буде ще довго кипіти цей котел в смороді всякої демократії»¹⁰⁰. В.Липинський не міг передбачити масштаби і глибину злочинів лідера націонал-соціалістської охлократії, його постать видавалася надто мізерною. Але в головному він був правий – саме на ґрунті веймарської демократії, яка виявила повне політичне безсилля, могла народитися система, яка завдала стільки горя і страждань усьому людству.

Охлократична аристократія, заволодівши землею, не виявляє нахилу до матеріальної праці на ній і не встановлює органічного зв'язку з місцевою людністю, як це робить провідна верства класократичного суспільства. На відміну від останньої, яка завойовує землю для організації виробництва, охлократична аристократія живе в підкореному нею середовищі великими озброєними громадами, які міцно зв'язані єдиним державним центром, осідком верховної світської і духовної влади. Для неї є чужими і неприйнятними родові, класові, територіальні сполучення на підвладній території, органічні за своєю сутністю.

У результаті в охлократичному суспільстві формуються дві основні суспільні верстви: безкласова, недиференційована і прикріплена до землі працююча юрба (охлос) і пануючий над нею спаяний однією залізною войовничо-духовною організацією, матеріально непродукуючий, кочовий або напівкочовий соціум.

Охлократична аристократія використовує своє становище, щоб мати право на «данину» з людей, які працюють на землі і зобов'язані забезпечувати охлократичну верхівку за її службу державі. В результаті в охлократичному суспільстві формується відповідний характер землеволодіння, яке є завжди не «повно-приватним», кочовничим («служилим», «ранговим», «общинним», «соціалізованим» і т.д.) і є завжди малопродуктивним і екстенсивним. Натомість землеволодіння класократичне, сформоване внаслідок «лицарського завоювання землі мечем», завжди є повністю приватним, осілим і високопродуктивним.

В.Липинський наголошує, що охлократія може утвердитися лише тоді, коли на підвладній їй території відсутні будь-які органічні суспільні об'єднання – родові, класові, територіальні, коли вся людність ділиться лише на дві категорії: підкорену безкласову і нездиференційовану юрбу, яка працює на охлократичну провідну верству. Остання являє собою «спаяну одною залізною войовничо-духовною організацією матеріально непродукуючу, кочову або полукочову орду», яка панує над цією юрбою – охлосом¹⁰¹. При цьому слід зазначити, що на вищих цивілізаційних щаблях правляча охлократична еліта може набувати дуже складних форм «завжди зцентралізованого бюрократично-військово-духовного державного апарату». Для охлократичної аристократії та її державних інститутів характерною особливістю управління державою є «терор і сугестія», за допомогою яких вони здійснюють уніфікацію «охлосу», оберігають його від сторонніх впливів і утримують під своїм контролем більш активні суспільні елементи. Охлократія не допускає їх органічного об'єднання, зокрема політичного, і прищеплює їм дух і дисципліну «правлячої охлократичної кочової чи полукочової юрби» і «весь час поповнюють, відновлюють і поширюють її державний організаційний апарат»¹⁰². У результаті відбувається селекція лише тих суспільних елементів, «які пройшли певну, точно приписану муштру і в часі цієї муштри виказали себе вповні “благодяжними”, тобто відірвались од свого попереднього природного оточення, і – ставши “непомнящими родства” – перейнялись вповні духом, вірою і дисципліною даної пануючої охлократії. В цій муштрі і виущі лежить вся внутрішня, регенераційна сила охлократії»¹⁰³.

В умовах охлократичної системи для того, щоб потрапити до лав правлячої верстви, необхідно бути вирваним з сім'ї і класу, тобто органічного середовища, і потрапити в умови, що «найбільше сприяють досягненню нової механічної єдності пануючої охлократичної безкласової організації»¹⁰⁴.

Охлократія тримається так довго, доки вона своїм самодержавним абсолютистським терором нищить у самому зародку все, що могло б пасивні народні маси зрушити з місця і започаткувати інтенсивнішу громадську і матеріальну працю. В.Липинський пророче передбачив спільність долі російської охлократії як у формі російського монархічного «самодержавства», так і більшовицького радикалізму. Царський режим, наголошує В.Липинський, втратив свою потугу, коли пішов на поступки російському лібералізму, що зрештою обумовило падіння самодержавства. Більшовики, у свою чергу, передрікав учений, «будуть держатися так довго, доки вони не будуть примушені стати на шлях “доверия к обществу”». Всі спроби охлократії реформувати свою систему з середини і обмежити свою абсолютистську владу, яка спирається на пасивність народних мас, необхідними в певний момент «вимогами громадського і матеріального розвитку підвладної їм країни, кінчається скрізь і завжди повним розкладом і упадком цієї влади»¹⁰⁵. Цей висновок В.Липинського повністю підтвердився в часи горбачовської «перебудови», яка гальванізувала суспільні процеси, що призвели до краху більшовицької ідеологічної системи і відповідно – радянського державного організму.

Ще однією важливою особливістю охлократичної системи на нижчих щаблях цивілізації є поєднання в одній суспільній верстві влади духовної і світської. Так було в більшовицькій Росії, де в правлячій партії «пророки-пропагандисти» були одночасно і «ревтрибунальними судьями, і поліціантами чрезвычайщиками і комісарами адміністраторам, і військовими красноармейцями»¹⁰⁶.

На вищих щаблях цивілізаційного розвитку, коли військові і представники духовного стану розмежовуються, обидві владні системи об'єднуються особою голови охлократичного державного апарату. В.Липинський зауважує, що в цій ситуації голова держави є одночасно і головою церкви, як, скажімо, мало місце в Росії петербурзької доби, або Туреччині, Китаї, чи Римі поганської доби тощо. Або церква перебувала у повній залежності від голови держави, як це було за часів абсолютизму в європейських країнах чи, зокрема, у Франції часів Наполеона.

Кожна охлократія, наголошує вчений, має тільки одну реальну силу – силу військового насилля і тиску, завдяки яким вона може керувати масами. Водночас вона забезпечує своє панування за допомогою містицизму, байдуже чи релігійного (як, наприклад, ісламу), чи раціоналістичного (як, скажімо, комунізму).

Отже, охлократична системи тримається не завдяки органічним факторам – расовій подібності, почуттям приналежності до спільної землі, спільної праці і творчості. Вона базується на механічних факторах – одній вірі, терорі та навіюваннях і виучці¹⁰⁷. В результаті охлократична держава спрямовує свої зусилля не для внутрішнього зростання і розвитку нації, а для підкорення інших народів, для свого зовнішнього розширення і все нових завоювань. Без них правляча охлократична провідна верства не може обійтись і весь час буде «кочувати» між одними і тими самими «пасивними масами». Для охлократії не існує відчуття спільності успадкованих національних традицій, вживання однакової мови, успадкованих від предків почуттів приналежності до однієї території, пов'язаної з ними потреби жити і працювати одним законом і захищати спільні здобутки від зовнішніх ворогів силами власної держави.

В охлократичному суспільстві «своїм», зауважує В.Липинський, є насамперед «член даної кочової орди» або «член даної державної організації» і той, хто визнає над собою їх владу. При цьому як у «верхів», так і у «низів» цього суспільства почуття приналежності до держави повністю заміняє почуття приналежності до нації. «Не за неіснуючу наприклад “російську націю” клали свої голови ці Великоруси, Українці, Білоруси, Башкіри, Литовці, Татари і т.д., що входили в склад Російської Імперської держави, – пише В.Липинський, – а умірали вони за поширення влади “Білого Царя”, влади російської держави – так само як за владу російських совітів, а не за владу російської нації збираються воювати найбільше різnorodні по своїм національним ознакам сучасні красноармейці»¹⁰⁸.

Та все ж виникають ситуації, коли влада охлократії звертається до національних почуттів «народних мас», сформованих у попередні історичні часи, коли з образом нації пов'язується у них поворот до менш інтенсивної громадської і матеріальної творчості та праці. Тільки такий «реакційний образ нації» використовує у своїх цілях охлократія, якій подібний націоналізм потрібен для зовнішньої експансії. Він тримається доти, доки існує державна влада охлократії, і гине без сліду разом з падінням охлократичної держави. До такого націоналізму звертається сучасна путінська Росія, глорифікуючи, з одного боку, таких діячів, як Столипін, імператор Микола II, а з другого – Жуков, Сталін і т.п. Ось чому, зауважує В.Липинський, «на другий день по упадку охлократичної Російської Імперії з вчорашніх “истинно русских” народились раптом мільйони членів нових націй. Так само, треба думати, розсипалась би в порох і французька нація, коли б певного дня був паралізований Париж і розсипався (демократією французькою сьогодні опанований) старий зцентралізований охлократичний французький державний апарат і.д.»¹⁰⁹. Учений доходить висновку, що людські громади можуть продовжувати бути «активними живими націями» і в умовах охлократії, якщо вони пройшли період панування класократії і відповідно – формування органічного національного розвитку. Так, у Галичині «пасивні маси», які успадкували від класократичної Русі вроджене почуття національної окремішності щодо Польщі і мають об'єднану «одним фанатичним і полумістичним націоналізмом» охлократичну провідну верству, виявляють активні форми національної боротьби з польською шляхетською демократією.

В.Липинський зазначає, що цивілізаційні форми усіх трьох систем-класократій, демократій і охлократій далеко не однакові і є різними у різних народів і в різні часи. Звичайно, є величезні різниці у формах суспільних і державних інституцій між охлократіями, скажімо, інків та охлократією султанської чи російської імперій, або охлократією більшовиків і французькою охлократією часів абсолютизму. Однаковим по суті є метод правління та організації провідної верстви у кожній системі. Зокрема, для різних форм взаємовідносин між провідною верствою

і пасивними масами в певному часі і на певній території необхідною передумовою морального авторитету кожної національної аристократії є однорідність хотінь активних «верхів» і пасивних «низів» суспільства. При пануванні охлократії пасивні маси мають таку саму відразу до матеріальної творчості і таку саму потребу твердої абсолютистичної влади і примітивної віри у вищість існуючої системи, що і правляча охлократична аристократія. У класократичній системі масам так само, як і правлячій класократичній аристократії, властиве захоплення матеріально-технічною і духовною творчістю, пошана до політичних і духовних авторитетів, які організують цю творчість. І в демократичній системі пасивні маси, які перебувають в процесі дезорганізації і розкладу попередньої системи, мають таку саму потребу бути обдуреними, як прагне обдурювати розпорошена і здеморалізована правляча демократична аристократія.

Отже, всяка аристократія мусить мати тільки один метод влади і організації, властивий їй одній. Зміна цього методу неминує веде до порушення однорідності хотінь у суспільстві, що спричиняє порушення морального авторитету національної аристократії, її падіння і заміну однієї системи іншою. Той чи інший метод організації аристократії та її існування має місце так довго, доки вона здатна уберегти себе від розкладу і здійснювати організацію тих нових форм матеріальної культури, що створюються під час її панування. Так, слабка російська демократія на чолі з О. Керенським зуміла протистояти російській більшовицькій охлократії, очолюваній Леніном, лише кілька місяців і впала у жовтні 1917 року. Більш сильна демократія у Франції боролась із набагато слабкішою охлократією якобінців та їх спадкоємців десятки років і зрештою здобула перемогу. В Німеччині демократія зуміла використати деморалізацію консервативної монархічної класократії внаслідок поразки країни у Першій світовій війні і гегемонії Антанти. Водночас в Англії демократія протягом понад ста років намагалася розкласти і зруйнувати найстабільнішу класократичну систему в Європі, однак не зуміла цього зробити навіть під час правління кабінету Ллойд-Джорджа.

В Україні демократія руйнувала козацьку класократичну державність протягом десятків років від її утвердження за часів Б. Хмельницького до повстань проти гетьмана І. Мазепи. У 1918 році слабкість і неорганізованість новонароджених гетьмансько-класократичних сил дала можливість демократії прийти до влади набагато швидше, однак проіснувала вона надто короткий час і впала під ударами більшовицької охлократії. В. Липинський констатує, що усі три методи організації аристократії тривають так довго, доки остання є здатною оберігати себе «від внутрішнього розкладу і справитись з організацією тих нових форм матеріальної культури, що витворюються під її проводом і пануванням»¹¹⁰. Учений вважає, що коли та чи інша система неспроможна впоратися з проблемою організації новонароджених аристократичних елементів, нових суспільних верств, вона гине, поступаючись місцем аристократії іншого методу. Так було, зокрема, в Росії в лютому 1917 р., коли розкладена самодержавна охлократія поступилася демократії, а остання після кількох місяців свого панування була ліквідована охлократією більшовицькою, яка продемонструвала «внутрішню спайку, фанатичну віру і дисципліну своєї вимуштрованої безкласової організації»¹¹¹. Охлократія існує, поки вдається зберігати маси від диференціації на класи і утримувати їх у вірі, що в правлячій охлократичній аристократії вона знаходить захист від примусу до більш інтенсивної праці (захист від «поміщиків», «куркулів», «фабрикантів», «буржуазії» і т.д.).

У свою чергу, класократична система існуватиме доти, доки її аристократія здатна допускати до участі в правлінні нові класи, що утворюються в міру зростання матеріальної культури. Цей процес триває доти, доки не розклалися «перші основні лицарські і продукуючі консервативні класи, доки вони не втратили пориву до матеріальної і громадської творчості і доки на їх власній внутрішній силі спирається пошана перед ними і авторитет їх серед пасивних мас»¹¹².

Нарешті, правління демократичної аристократії триватиме так довго, доки вистачає «нагромаджених запасів матеріальної продукції для поділу їх між чим раз більшим числом

суверенних демократичних горожан, які в міру углублення і поширення влади демократії бажать за свої виборчі заслуги чим раз менше продукувати, а одночасно чим раз більше консумувати»¹¹³.

Типовим прикладом класократичної системи, яка остаточно сформувалася наприкінці XVII століття, В.Липинський вважає Англію. Він послідовно розглядає етапи її розвитку, починаючи від кризи англосаксонської охлократії і просування на Британські острови дансько-норманського компонента, який приніс з собою більш високу матеріальну культуру і форми громадського життя. Якщо перші норманські вторгнення здійснювалися ще кочовими вояками грабіжниками, то заключний етап підкорення Англії відбувся в результаті вторгнення вже осілих норманів, які кілька поколінь займалися матеріальною творчістю на зайнятій ними території північної Франції (Нормандії). Отже, ця категорія завойовників на чолі з нормандським герцогом Вільгельмом складалася з продуцентів, які були залучені до походу обіцянками отримати в Англії нові засоби розширення своєї матеріальної творчості. Водночас вони зберігали лицарські культурні традиції і лицарське виховання, які формували їхній бойовий дух і звитягу. Як оповідають хроніки, у битві при Гастінгсі (1066 р.) вони йшли в бій, співаючи пісню про лицарські подвиги Роланда.

Після перемоги як рядові армії, так і її очільники були наділені земельною власністю і дворянськими титулами. Вільгельм був коронований англійським духовним першоієрархом і утримав як королівську власність всі міста і близько 1000 великих земельних маєтків. Це забезпечило новому монарху матеріальну силу, незалежність від васалів, моральний авторитет і визнання місцевої людності. Англійська охлократична аристократія протягом ще кількох років продовжувала чинити опір на півночі країни, але зрештою мусила капітулювати. Однак переможені не стали упослідженими, а були прийняті до складу класократії що перемогла, і утворили разом з нею нову аристократію, яка стала взірцем для наступних англійських аристократичних формацій аж до аристократії робітничої включно.

Англійське суспільство зуміло уникнути антикоролівської феодальної анархії і зберегти класократичний характер земельної лицарської аристократії, яка зобов'язувалася нести військову службу монарху, а останній здійснював свою владу не через лицарську класову аристократію, а безпосередньо – через королівських державних урядовців. У результаті королівська влада не тільки не залежала від примх земельно-лицарської аристократії, а отримала довір'я пасивної більшості населення, яка змогла знайти захист від зловживань аристократії в королівських судах і державних інституціях. Державний апарат в Англії формувалася з середовища непродукуючої інтелігенції, яка виділялася внаслідок суспільно-класової диференціації з пасивної маси населення. Організація першої класової земельної аристократії стала зразком для аристократії інших продукуючих класів. У результаті стало можливим встановити загальнонаціональну рівновагу між консерватизмом старої класової аристократії і поступовістю аристократії нових класів. Ця рівновага досягалася соціальним самообмеженням усіх компонентів англійського суспільства спільним для всіх законом, який обмежував також владу конституційного монарха, уособлення загальнонаціональної єдності. Отже, англійська нація сформувалася із органічного і гармонійного об'єднання поєднання різних класів на спільній території, увінчаного персоналізованою владою монарха, що обмежувала владу аристократії.

Протилежного характеру набув державно-національний розвиток Франції. Подібно до ситуації в Англії охлократичні франки поклали початок самій назві Франції та її національній структури. Однак франки на відміну від англосаксів спіткалися з іншою організацією місцевого соціуму. Вони опинились у більш високому культурному середовищі, де панувала вже розкладена галло-римська здемократизована аристократія, з християнською вірою. Франки не насадили тут свою віру, не зуміли подолати місцевого охлосу і дуже швидко асимілювалися

з місцевою аристократією, прийнявши її віру, і додали до існуючої расової мішанини новий елемент неспокою і войовничості. Якогось одного ядра, навколо якого могла б викристалізуватися нова лицарсько-земельна верства, у Франції не було.

Основний для всякої класократичної системи перший земельно-лицарський клас утворився в результаті мішанини місцевих «мягкотілих» галло-римських класократів з франкськими охлократами і не витворив необхідної рівноваги між собою і пасивними масами. Сильна охлократична влада монарха, яку принесли з собою франки, могла б утвердитися за умов винищення місцевої численної аристократії, але цього не сталося. У Франції часів Меровінгів і Каролінгів суверенні феодалі правили необмежено пасивними масами і не мали фактично жодних обов'язків перед державою, постійно воювали між собою, зводячи нанівець стримуючу владу монарха. Наслідком необмеженого управління феодальної земельно-лицарської класократичної аристократії став повний її розклад. Як результат – посилення анархії і роздратування в середовищі пасивних мас, втрата авторитету пануючої феодальної демократії, відродження і перемога охлократії.

Відродження охлократичної системи почалося з маленької провінції, головними центрами якої були Париж і Орлеан. Правляча династія Капетингів, яка зійшла на французький престол, отримала можливість поширити охлократичний метод правління, який вона вживала у своїй провінції, на територію всієї Франції. Численний, але роз'єднаний і здеморалізований французький лицарсько-земельний клас одразу зайняв ворожу до монархії позицію. Він намагався, де тільки міг, протистояти королівській владі і прагнув правити масами без жодних обмежень, втрачаючи в їх очах будь-який авторитет. Ось чому розвиток нації і держави у Франції був спрямований проти основної класократичної лицарсько-земельної верстви. Остання активно витіснялась аристократією охлократичною, яка, об'єднавшись навколо особи монарха, перетворила монархічну владу з обмеженої і виборної – у спадкову, абсолютистську і необмежену. «Французька класократія, – пише В.Липинський, – замість стати як в Англії опорою класократичної монархії, здемократизувалась, занархізувалась і в результаті була знищена монархією охлократичною»¹¹⁴. Засобом боротьби абсолютистської охлократичної монархії у Франції був вороже налаштований до земельно-лицарської класократичної аристократії сильний державний апарат, який складався переважно з «матеріально непродукуючих, здекласованих, кочових чи полукочових елементів» і був залежний лише від короля. Посиленню абсолютизму сприяла також наймана королівська армія. Урядовці діяли спочатку стримано, захищаючи «народ» від феодальних утисків іменем короля. З часом вони склали прошарок т.зв. «легістів», об'єднаних єдиною централізованою бюрократичною структурою, яка продовжувала визволення «народу» з-під влади «маленьких тиранів». «Легісти» налагодили фіскальний і адміністративний апарат і, спираючись на римське право, творили ідеологію абсолютизму під гаслом: «що подобається Королю, повинно вважатись законом». Створені у Франції парламенти не мали нічого спільного з представництвом класів, як в Англії, а лише вислуховували накази короля.

Спираючись на охлократичну аристократію, централізований державний апарат і армію, за допомогою «народу» королівська влада спочатку винищила давню антимонархічну аристократію в королівському домені. З часом вона винищувала її по всій Франції, прилучаючи до королівського домену незалежні феодальні володіння. Ще одним засобом утвердження охлократії було підпорядкування світській владі короля духовної влади французької католицької церкви. Французькі монархи отримали від римського понтифіка право призначати свої креатури на вищі церковні посади. Нарешті діяльність кардиналів Рішельє і Мазаріні остаточно підірвала моральний авторитет безсилої французької класократії і переконливо забезпечила ідеологічну і фактичну перемогу «абсолютичної королівської влади та організації бюрократично-військової охлократичної аристократії», її авторитет в очах мас¹¹⁵.

Спроби вкрай ослабленої класократії протистояти одержавленому католицизму і централізації супроводжувалися різною альбігойців у XIII ст., репресіями проти гугенотів і Варфоломійською ніччю, взяттям Ларошелі в XVII ст. і повною ліквідацією місцевих особливостей і провінційних інституцій класократії напередодні Великої французької революції.

Окрім короточасної реанімації класократичної системи часів короля Генріха IV, після його смерті вона була остаточно винищена. Переможені залишили свої маєтки і замки, переселилися до Парижа, вступили на платну службу в королівську армію і бюрократію, залишили властиву своєму стану матеріальну продуктивну працю і жили з королівського жалування. «Зі здеморалізованих лицарів, що не схотіли добре вільно служити єдиній національній монархічній владі, – пише В.Липинський, – вони перетворились в рабів цієї влади, в лакеїв самодержавного монарха»¹¹⁶. Те, чим пишалась англійська класократія, з чого черпала вона свою силу і незалежність, що було потрібним державі і нації – матеріальна продуктивна праця – було заборонено Людовиком XIV під страхом втрати рангів, звань і королівського жалування.

Поняття нації, створене у Франції, як і скрізь, класократією, «було вирване з її рук тоді, коли вона на своїй єдності з пасивними “народними” масами захотіла оперти оборону себе і цих мас перед централізаторськими, приголомшуючими все і вся нівелюючими тенденціями абсолютистичної охлократії»¹¹⁷. Охлократія використала прищеплене масам національне почуття, зробила з нього народне гасло у боротьбі з «панамі», проголосивши їх «зрадниками нації». Ось чому у Франції, «де класократія встигла тільки покласти основи нації, але дальший провід був у неї вирваний охлократією, замість органічного, всім вродженого і самозрозумілого почуття нації бачимо охлократичний культ нації»¹¹⁸.

Ця механічна, а не органічна «національна віра», навіяна організованим охлократичним апаратом, є ефективною, доки цей апарат існує і забезпечує злиття охлократії з нацією. Однак цей процес інтеграції призвів до винищення «в ім'я нації» найбільш вартісних творчих класократичних елементів суспільства і до їх масової еміграції, що вело до повного виснаження нації. Ще одною слабкою стороною охлократії була її неспроможність організувати продуктивне виробництво і матеріальний розвиток нації. У Франції перемога абсолютизму відбувалася одночасно з упадком промисловості і хліборобства.

Охлократична влада намагалася досягти економічного зростання з огляду на нестачу податків з примітивного господарства для усе зростаючого державного апарату і постійної армії. З огляду на панування охлократії матеріальна культура у Франції розвивалася поза продукуючими класами. Спочатку її творили усунуті від державно-національних справ гугенотські класократи. Однак після їх еміграції в часи правління Людовика XIV масова продукція у Франції опинилася в руках купецького і промислового міщанства, яке поставляло основні прошарки демократії, відтепер головного ворога охлократії. Остання шляхом концесій і казенних подачок намагалася створити з цих прошарків слухняну верству, яка, не претендуючи на політичні для себе права, творила б для охлократії матеріальну культуру. Важливу роль у посиленні позицій демократії зіграло утвердження традицій продажу державних урядвань. Завдяки цьому демократичне міщанство дістало можливість мирним шляхом усувати від влади непродукуючу охлократію, купуючи її посади і поширюючи на неї завдяки грошам свій політичний вплив. У результаті цього мирного проникнення демократії державний апарат Франції ще задовго до революції 1789 року опинився в руках інтелігентської і буржуазної демократії, яка підняла «народ» проти охлократії. Революція виявилася лише завершенням тривалого еволюційного процесу, який привів до зосередження в руках буржуазної демократії всієї матеріальної продукції і державного апарату.

Однак дуже швидко охлократія зуміла взяти реванш у своєму «лівому» прояві, якою була яacobinська диктатура. Остання замість влади абсолютистського монарха утвердила абсолютизм Конвенту, а одержавлений католицизм замінила «духовною владою революційної “національної

церкви»¹¹⁹. В часи імперії Наполеона охлократія, здавалося, знову отримала свій зовнішній блиск і втрачені суспільні позиції. Проте в умовах інтенсивних темпів французької матеріальної творчості і великої чисельності республіканської демократичної аристократії, яка тримала в своїх руках цю творчість, бонапартистська охлократія не змогла утриматись. Однак, прийшовши до влади, республіканська демократія зберегла створений охлократією централістський реакційний диктаторський державний апарат, без якого вона не може існувати і який забезпечує існування французької нації. У цій суперечності лежить причина політичної, соціальної і духовної нерівноваги Франції і джерело частих революцій. В.Липинський вважає, що французьке відродження, яке мало дати Франції «нове ритмічне і органічне життя», могло б здійснити народження «якогось сильного, матеріального продукуючого, але разом лицарського класу, який би зміг покласти основи класократії». При цьому вчений наголошує, що ймовірність цього процесу стоїть під великим знаком запитання. Адже найбільші вороги демократичної Франції – французькі монархісти – за своєю метою організації і соціальної структури є охлократами. Ось чому В.Липинський звертає увагу на суспільну поведінку французького робітництва і спроби синдикалістів «надати йому класову організацію і лицарський характер». Теоретик синдикалізму Жорж Сорель, як відомо, справив суттєвий вплив на ідеологічно-світоглядні позиції В.Липинського. Теоретику українського монархізму імпонувала позиція Сореля, спрямована на відродження « Краси сміливих вождів того войовничого типу (du type guerrier), що сотворив був колись велич сучасної індустрії та техніки і що сьогодні, під впливом демократії, дегенерується в тип мягкотілих соціальних філантропів, які бажують тільки спокою та миру і “тільки думають об тім, якби перестати бути собою, якби позбутися кричущих їм прикмет та обов’язків” (“Réflexions sur la violence”))»¹²⁰.

В.Липинський ставив завдання перед гетьманським політикумом забезпечити українське робітництво в еміграції, з одного боку, від розкладових впливів пацифістичної соціал-демократії і перед «диктаторськими приманками» відродженої в рамках комуністичного руху «старої революційної охлократії», з другого. Неприродне, на думку багатьох політиків, поєднання принципів монархізму і робітничого руху несподівано знайшло практичну реалізацію в українському еміграційному середовищі. У середині 1920-х років американські «Січі» перейшли на гетьманську платформу, визнавши Павла Скоропадського законним гетьманом-монархом України.

У зв’язку з цим В.Липинський в одному з листів до О.Назарука, який був фактичним лідером «Січей», констатував, що саме на американському континенті вперше вдалося зробити гетьманський рух масовим і вивести його на широку політичну арену. «Січова організація перша почала проводити ідеї в широкі народні маси»¹²¹, – писав він.

Поширення гетьмансько-монархічної ідеї в широких верствах української еміграції засвідчив триумфальний візит гетьманича Данила Скоропадського до США і Канади у 1937–1938 рр. Полковник Ол.Шаповал, який супроводжував гетьманича у цій поїздці, особливо наголошував на загальнонаціональній консолідації усіх верств української еміграції навколо гетьманської ідеї в ході візиту. «Його всі вітали ентузіастично... – писав він. – Хто ж були ті люди? То були українські робітники й робітничі, котрі щоденною працею коло верстатів, тяжкою працею на американських фабриках добувають для себе і своєї родини “хліб насущний”, то були українські ремісники, купці й промисловці, що по тяжкій і довголітній праці на тих же фабриках вибились трохи до ліпшої і самостійної господарки... І всі вони на тих численних прийняттях, в найбільших осередках української еміграції на Американській землі, вітали Репрезентанта Українського Гетьманського Роду часто з таким ентузіастичним захопленням, що це нагадувало мені 1917 рік, коли вибухнула російська революція й в золотоверхій столиці старої України – Києві замайав жовтоблакитний прапор – символ волі України»¹²².

В.Липинський вважав, що своїм утворенням держави зобов’язані певним типам людей, які відіграють вирішальну роль у політичній творчості і у виробленні свого ставлення до двох

визначальних сил «руху людських громад»: продукції та ідеології. Кожна з них для «здійснення своїх хотінь» повинна мати силу примусу, або «силу меча», за висловом В.Липинського. Отже, у ставленні до «меча» формується два основні типи людей – войовників і невойовників. Перші для реалізації своїх політичних прагнень готові брати в руки зброю і ризикувати своїм життям, другі здійснюють свої «хотіння» за допомогою фінансових засобів або слова.

Необхідно також розрізняти типи продуцентів і непродуцентів. Продуцентом є той, хто у взаємодії з природою власноручно, або сам особисто організуючи ручну працю інших, «добуває сирові матеріали та перероблює їх на потрібні для людей предмети». Непродуцент виконує інші функції, «необхідні для людського громадського життя чи то в сфері праці державної, чи інтелектуальної, чи в сфері обміну вже випродукованими предметами»¹²³. Комбінації у ставленні «до меча, продукції та ідеології» дають три основні типи людей для політичної акції: войовник-продуцент, войовник-непродуцент і невойовник-продуцент та непродуцент.

Ці типи не бувають між собою однакові у різних націй, зазначає В.Липинський. Аракчєєвські «воєнні поселення», єзуїтські «держави» казармово-монастирського типу і «сучасна стадна організація російських народних мас комуністичною партією» різняться між собою розмірами і формою, але основи їх методів організації і наслідків застосування однакові, оскільки «всі вони єть твором людей одного і того самого типу войовників-непродуцентів». У цьому контексті В.Липинський вбачає спільність сутнісних ознак між англійським лордом, який сам організує «продукцію і державну оборону своєї батьківщини» і, наприклад, полтавським козаком-землевласником. Обидва соціуми становлять дві відміни одного й того самого типу войовників-продуцентів. Ці відмінності, звичайно ж, зумовлені глибокими різницями у культурі й вихованні, але політик, який хоче будувати українську державу, спираючись на тип цього козака-землевласника, «мусить політичних взірців шукати власне в організації лордів (класократія), а не в організації американських банкірів (демократія), чи диктатурі войовничих, непродукуючих і кочовничих монголів (охлократія)»¹²⁴.

Дві відміни одного й того самого типу, якщо вони правлять у двох цивілізаційно різних націях, – робить висновок В.Липинський, – «різняться між собою формою а не суттю, кількістю, а не якістю степеню розвитку руху, а не його напрямом або динамікою»¹²⁵. Завданням політика-державника не повинно бути намагання до ліквідації того чи іншого типу. Усі три громадські типи існують реально в суспільному житті і всі вони потрібні людям. Тому намагання до винищення якогось з них принесе нації лише руїну. При цьому найкращий метод приходу до влади та її організації є такий, що забезпечує усім типам гармонійне співжиття в державі.

Як уже зазначалось вище, таким методом, що веде до політичної перемоги найбільш ефективного способу організації державного життя, є класократичний. Саме цей метод давав можливість національній аристократії без чужої допомоги налагодити взаємини з власною пасивною більшістю, розпочати активну зарубіжну політику і незалежне державне існування.

Утвердження класократичної системи давало можливість відновити традиційний національний шлях розвитку, пов'язаний з існуванням «держави Галицько-Володимирської, Литовсько-Руської і козацької в добі її могутності за Великого Богдана». Ця магістраль давала можливість реального національного відродження і можливість «скинути з себе як смердюче ярмо східних кочовничих охлократичних орд так і брудну лапу облесливої і розлагаючої, сьогодні трімфуючої західної демократії»¹²⁶.

Отже, для В.Липинського завдання національно-державного відродження України поєднувалося з її надзвичайно важливою цивілізаційною місією на Сході Європи – здійснити синтез західної європейської і східної візантійсько-елліністичної культури.

Усвідомлюючи надзвичайно важливу роль римо-католицької західної цивілізації для суспільного і духовного розвитку України, він завжди застерігав галицьких політиків від спроб поборювання православ'я. Про це він, зокрема, зауважував О.Назаруку в процесі полеміки

між різними течіями у греко-католицькій церкві. В листі до О.Назарука від 30 грудня 1927 р. він писав: «І Ви не слухно в своїй статті в "Католицькому Проводі", ганьбите Візантинізм. Це культура інша ніж Західня, але це культура, причім найкраще до нашого дикого самоїдського ґрунту пристосована. Це треба знати, щоб зрозуміти відносини в греко-католицькій церкві...»¹²⁷.

Римо-католик В.Липинський стояв на позиціях невтручання у догматичні основи релігійних конфесій і визнання рівноправності всіх церков в Україні. Він вважав небезпечним для державного організму релігійне протиборство і порушення суспільної рівноваги, яким завжди супроводжувалася міжконфесійна боротьба. Щоб бути українцями і щоб Україна відбулася як держава, В.Липинський закликав: «...держімося своїх традиційних основ, своїх коренів, а одночасно на ґрунті цієї своєї традиції, кожний в організації своєї церкви і на ґрунті своєї традиційної культури змагаймо до гармонійного наближення себе до наших земляків другої церкви, другої культури»¹²⁸. Вчений усвідомлював, що надання державою якихось переваг тій чи іншій християнській церкві неминуче приведе до культурної і державної залежності або від Москви, або від Польщі. В.Липинський вважав, що східні і західні культурні впливи, які протягом століть поширювались в Україні православ'ям і католицизмом, мають бути «переплавлені» в українську національно-культурну цілісність шляхом тривалої і поступової еволюції. Залучаючи українців-римо-католиків до гетьманського руху, В.Липинський керувався думкою, що «без активної помочі шляхетського римо-католицького елемента будова Держави Української – неможлива. А щоб ця акція була, вона мусить бути солідарна і організована». Ця нотатка вченого у щоденнику під 26 червня 1927 р. базувалася на глибокому вивченні суспільної поведінки «українських латинників», починаючи від часів Казимира Великого в Галичині, далі – держави Б.Хмельницького, на вірність якій присягнула римо-католицька шляхта Пинського повіту у 1657 р. і новітньої доби, – коли історична шляхта і магнаторія розпочала повернення до давньої української державницької ідеології.

Здобуття класократичної державності мало нарешті вивести Україну зі стану «окраїнного регіону» Азії або Європи і зробити так, щоб вона перестала бути «полем герців» двох світів, посівши гідне місце серед європейських народів, і відігравала самостійну цивілізаційну роль.

Україна мала здійснити свою історичну функцію – «перейняти від старіючої Західної Європи – може так, як колись Візантія від упадаючого Риму – весь її багатовіковий досвід, всі здорові зерна її великої культури і ці зерна на свому родючому ґрунті до ще більшої височини виростити»¹²⁹. Побудована на цих підвалинах Українська класократична держава мала внести оздоровлення суспільного і духовного життя для всіх народів Східної Європи і виконати таким чином завдання, яке не могли здійснити ні Москва, ні Варшава. Саме в цьому, на думку В.Липинського, полягала сутність «українського месіанізму», пов'язаного з реанімацією української класократії і відновлення на її засадах української державності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

¹ Липинський В. Україна на переломі. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті. – Філадельфія, 1991. – С.14.

² Архів Східноєвропейського дослідного інституту ім. В.К.Липинського (далі – Архів СЕДІ). – І-4-14.

³ Там само. – І-4-9-5, ч.2.

⁴ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. – К., 1995. – С. XXIV–XXV.

⁵ Там само. – С. XXV.

⁶ Архів СЕДІ. – І-2-2.

⁷ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – С. XIX.

⁸ Там само. – С. IX.

- ⁹ *Липинський В.* Листування. – Т.1. – К.; Філадельфія, 2003. – С.577.
- ¹⁰ *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. – С.XXXI, XXXIII.
- ¹¹ Там само. – С. XXVIII–XXIX.
- ¹² Там само. – С. XXX.
- ¹³ Там само. – С.4.
- ¹⁴ Там само. – С.15.
- ¹⁵ Там само. – С.38.
- ¹⁶ Там само. – С.45.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ Там само. – С.46.
- ¹⁹ Там само.
- ²⁰ Там само. – С.47.
- ²¹ Там само. – С.49.
- ²² Там само.
- ²³ Там само. – С.122–123.
- ²⁴ Там само. – С.123.
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ Там само. – С.124.
- ²⁷ Там само.
- ²⁸ Там само. – С.127.
- ²⁹ Там само. – С.126.
- ³⁰ Там само. – С.364.
- ³¹ Там само. – С.258–259.
- ³² Там само. – С.131.
- ³³ Архів СЄДІ. – І-2-2.
- ³⁴ *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. – С.330.
- ³⁵ Там само. – С.191–192.
- ³⁶ Там само. – С.192–193.
- ³⁷ Там само. – С.104.
- ³⁸ Архів СЄДІ. – І-5-16.
- ³⁹ Там само.
- ⁴⁰ В'ячеслав Липинський та його доба: Наукове видання / Упор. Т.Осташко, Ю.Терещенко. – Кн.2. – К., 2010. – С.213.
- ⁴¹ Там само.
- ⁴² Там само. – С.214.
- ⁴³ Там само.
- ⁴⁴ Там само.
- ⁴⁵ Див.: *Терещенко Ю.* Скарби історичних традицій. – К., 2011. – С.222–231.
- ⁴⁶ *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. – С.84.
- ⁴⁷ Там само. – С.85.
- ⁴⁸ Там само. – С.86.
- ⁴⁹ Там само. – С.88.
- ⁵⁰ Там само.
- ⁵¹ *Липинський В.* Україна на переломі. – С.3.
- ⁵² *Липинський В.* Твори. Том 2: Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. – Філадельфія, 1980. – С.241.
- ⁵³ *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. – С. XXIX.

- 54 Архів СЄДІ. – I-2-2.
- 55 Там само.
- 56 Листи Вячеслава Липинського до Осипа Назарука / Упор. М. Дядюк. – Львів, 2004. – С.28.
- 57 Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – С.139.
- 58 Архів СЄДІ. – I-2-2.
- 59 Терещенко Ю. Україна і Англія в класократичній концепції В'ячеслава Липинського // В'ячеслав Липинський та його доба. – Кн.2. – С.548–576.
- 60 Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – С.317.
- 61 Там само.
- 62 Там само. – С.318.
- 63 В'ячеслав Липинський та його доба. – Кн.2. – С.388.
- 64 Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – С.292.
- 65 Там само.
- 66 Там само. – С.297–298.
- 67 Там само. – С.132.
- 68 Там само. – С.136.
- 69 Там само. – С.221.
- 70 Там само. – С.222.
- 71 Там само. – С.225.
- 72 Липинський В. Релігія і церква в історії України. – Філадельфія, 1925. – С.8.
- 73 Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – С.227–228.
- 74 Там само. – С.298.
- 75 Там само. – С.327.
- 76 Там само.
- 77 Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т.І. – К., 1994. – С.279.
- 78 Драгоманов М. Вибране. – К., 1991. – С.570.
- 79 Там само.
- 80 Там само. – С.570–571.
- 81 В'ячеслав Липинський та його доба. – Кн.І. – К., 2010. – С.478–518.
- 82 Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – С.218.
- 83 Там само. – С.299.
- 84 Там само. – С.139.
- 85 Там само. – С.299.
- 86 Там само. – С.231.
- 87 Там само. – С.239–240.
- 88 Там само. – С.240.
- 89 Там само. – С.245.
- 90 Там само. – С.257–258.
- 91 Там само. – 146–148.
- 92 Там само. – С.148.
- 93 Там само. – С.149.
- 94 Там само. – С.145.
- 95 Там само. – С.146.
- 96 Там само. – С.176.
- 97 Там само. – С.21.
- 98 Там само. – С.177.
- 99 Там само. – С.267.
- 100 Архів СЄДІ. – I-2-2.
- 101 Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – С.268.

- 102 Там само. – С.269.
103 Там само.
104 Там само. – С.270.
105 Там само. – С.275.
106 Там само.
107 Там само. – С.276.
108 Там само. – С.277.
109 Там само. – С.278.
110 Там само.
111 Там само. – С.289.
112 Там само.
113 Там само.
114 Там само. – С.303.
115 Там само.
116 Там само. – С.304–305.
117 Там само. – С.305.
118 Там само. – С.306.
119 Там само. – С.309.
120 Там само. – С.311.
121 Липинський В'ячеслав. Архів. Том 7. Листи Осипа Назарука до Вячеслава Липинського. – Філадельфія, Пенсильванія, 1976. – С.ХХХІІ.
122 За Україну. Опис подорожі Гетьманича Данила Скоропадського до Злучених Держав Америки і Канади. 1937–1938. – Едмонтон, 1938. – С.127–128.
123 *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. – С.404–406.
124 Там само. – С.412.
125 Там само.
126 Там само. – С.329.
127 В'ячеслав Липинський та його доба. – Кн.2. – С.310.
128 *Липинський В.* Релігія і церква в історії України. – С.55.
129 *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. – С.468.